

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Ana Zupan

KOMERCIALIZACIJA IN TEHNIZACIJA SMRTI

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2005

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Ana Zupan

Mentorica: red. prof. dr. Tanja Rener

KOMERCIALIZACIJA IN TEHNIZACIJA SMRTI

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2005

*Smrt me vsako jutro znova razveseli.
(nekje prebrano)*

*Hvala vsem, ki živite in delate moje življenje bolj živo.
Hvala vsem, ki se z mano pogovarjate o smrti in mi jo hkrati pomagata pozabljati.
Hvala Sari za vrnitev v otroštvo. Mislim nate.
Hvala življenje in smrt, NE, hvala lepa, za nekaj časa te imam dovolj.*

KAZALO

1.	UVOD	7
1.del	<u>DRUŽBENA KONSTRUKCIJA SMRTI</u>	11
2.	MODERNI SPOPAD S SMRTJO	13
3.	POMEN TELESA V ODNOSU DO SMRTI	15
4.	PROTISLOVJE JAVNEGA IN ZASEBNEGA DOJEMANJA SMRTI	17
4.1.	Racionalizacija	17
4.2.	Medikalizacija	19
4.3.	Sekularizacija	20
4.4.	Individualizacija	21
	1.4.1. Posedovanje telesa	22
	1.4.2. Zasebno žalovanje	23
5.	PRISOTNOST IN ODSOTNOST SMRTI - ALI JE SMRT TABU?	25
5.1.	Zanikanje smrti	26
5.2.	Oživitev smrti	27
6.	REPREZENTACIJE SMRTI	29
6.1.	Medicinska reprezentacija	29
6.2.	Psihološka reprezentacija	30
6.3.	Medijski diskurzi	31
2.del	<u>ŽALOVANJE – MED SMRTJO IN ŽIVLJENJEM</u>	33
7.	POMEN EMOCIJ IN RITUALIZACIJA POGREBNIH OBIČAJEV	34
8.	OD TRADICIONALNEGA DO SODOBNEGA ŽALOVANJA	37
9.	INTEGRACIJA IN REGULACIJA ŽALOVANJA	40
9.1.	Problem integracije	41
9.2.	Problem regulacije	43

3.del Študija primera: OŽIVITEV SMRTI - INTERNET KOT MEDIJ MED

<u>JAVNIM IN ZASEBNIM</u>	45
10. POMEN INTERNETA ZA POVEZAVO PRIVATNE IN JAVNE SFERE	47
11. NAČINI UPORABE INTERNETA V PROCESU ŽALOVANJA	48
12. DRUŽBENO-KULTURNE PREDNOSTI, FUNKCIJE IN POSLEDICE SPLETNIH SPOMINSKIH STRANI	51
12.1. Ločitev žalovanja od fizičnega telesa in groba	52
12.2. Sprostitev pritiska časa	53
12.3. Aktiviranje psihološke podpore	55
12.4. Zmanjševanje vloge žalovalca	57
12.5. Vkalupljanje v medicinske vzorce in možnost 'slave'	58
12. SKLEP	60
13. SEZNAM TABEL IN PRILOG	63
14. LITERATURA	64

Vsak dan, natančno ob pol sedmih, so se za oknom enosobnega stanovanja na Dieselstrasse 56 v habsburškem okraju Barmbek zableščale lučke na božičnem drevescu iz plastike. Pet let je urni avtomat osvetljavo vključeval in izključeval, naj bo poleti ali pozimi. Vseh pet let je Wolfgang Dircks ležal mrtev na zofi v svojem stanovanju. Nihče ga ni pogrešal, ne sorodniki ne sosedje, tudi oblast ga ni pogrešala.

Nihče se ni vprašal, kje je vendar ta človek, nihče ni ničesar opazil, in sosedje so se pozneje še dolgo spraševali, kako da iz njegovega stanovanja ni prodril kak vonj po razpadajočem truplu.

Njegove ostanke so po naključju našli pretekli teden.

(Der Spiegel 23.11.1998 v Hudeček 2001)

Ali kdaj premišlujete o tem, kako boste umrli? Pričakujete rutinsko smrt v primerni zdravstveni ustanovi (tako umre polovica Slovencev) ali bi imeli radi kaj nenavadnega? Kaj se prilega vašemu življenjskemu slogu? Vas mika samotna smrt v naravi, daleč od vseh in vsega [...] Na starosvetno različico, po kateri boste obdani z dragimi svojci, ki bodo čakali na vašo poslednjo besedo, skoraj ne morete več računati – tisti, ki ste brali takšne knjige ali gledate mehiške nadaljevanke. In, recimo, da bi, bog ne daj, morali izbirati: se vam zdi dostojneje umreti v naravni nesreči ali v terorističnem napadu? Katera smrt prinaša boljšo medijsko pokritost? Si želite umreti od posledic kajenja, ki ga niste hoteli opustiti, ali se raje zanesete na učinek ozonske lunkje? Morda pa bi raje počakali na kakšno še ne odkrito smrtonosno bakterijo? Današnji svet izobilja ponuja tudi na tem področju neslutene možnosti.

(Sobotna priloga 30.10.2004: 1)

1. UVOD

"[...] povsod vidim režečo se starko s koso in skačem vse više in više, da bi se izognila njenemu rezilu."

(Pearson 2004: 102)

Smrt se komercializira in tehnizira.

smrt –i ž (r) **1. prenehanje življenja, življenjskih procesov:** izguba krvi je povzročila smrt; nesreča se je končala s smrtjo; lahka, naravna, navidezna, težka smrt; zagotoviti vzrok smrt / do smrti pretepti // *stanje ko prenehajo življenjski procesi:* smrt je nastopila zaradi bolezni, starosti, zastrupitve; zdravnik je ugotovil smrt; znaki smrti // *konec življenja:* bil ji je zvest do smrti; ekspr. človek se do smrti uči vse življenje; vznes. hvaležen ti bom do smrti **2. dejstvo, da kdo umre:** očetova smrt ga je zelo prizadela; bati se smrti; bili so krivi njegove smrti; rešiti nekoga smrt; ekspr. za las uiti smrt; obletnica prijateljeve smrti; pozabit je na to kot na svojo smrt *popolnoma* / pasti junaške smrti; publ. umreti nasilne smrti *umreti zaradi (posledic) nasilnega dejanja, uboja* **3. okostnjak s koso, ki pooseblja to dejstvo:** ob postelji je stala smrt; če bi srečal samo smrt, me ne bi bilo tako strah; *pesn.* bela smrt; bled, suh kot smrt **4. ekspr., v povedni rabi** *kar je za koga a) škodljivo, uničevalno:* alkohol je zanj smrt / sonce je smrt za njene bolne oči *b) neprijetno, mučno:* zgodnje vstajanje je zanje smrt / v prislovni rabi smrt je poslušati tako govorjenje **5. ekspr., v prislovni rabi, navadno v zvezi na smrt zelo, močno:** na smrt se bojim; na smrt se dolgočasi, na smrt se prestrašiti • ekspr. smrt mu je že za petami *kmalu bo umrl*, ekspr. vse nas čaka smrt *vsi bomo umrli*; vznes. smrt mu je izvila pero iz rok *pesnil je do smrti*; evfem. zdaj ga je smrt odrešila *po hudem trpljenju je umrl*; ekspr. v hiši se je oglasila smrt *nekdo v hiši je umrl*; ekspr. pri pisanju spominov ga je prehitela smrt *umrl je, preden jih je dokončal*; ekspr. zavedali so se, da preži nanje smrt *da so v smrti nevarnosti*, ekspr. gledati smrti v obraz *da so v smrtni nevarnosti*; ekspr. njega bi bilo treba poslati po smrt *je zelo počasen*; ekspr. med delom, sredi velikih načrtov je omahnil v smrt *je umrl*; ekspr. pognati, poslati koga v smrt *povzročiti njegovo smrt, usmrtiti ga*; boriti se s smrtjo *biti v agoniji, umirati*; ekspr. igrati se s smrtjo *lahkomiselno, neprevidno izpostavljati se nevarnosti, smrti*; publ. plazovi v gorah *grozijo z belo smrtjo s smrtjo v snegu*; star. črna smrt *kuga*; slabš. tak je kot konjska smrt *zelo suh, slaboten*; zelo grd, neprikupen; publ. divji valovi so jim grozili z mokro smrtjo *s smrtjo v vodi*; nar. pasja smrt *strupena rastlina z deljenimi listi in somernimi cveti v socvetju; preobjeda*; knjiž. priti v objem smrti *umreti*; pog. bil je na smrt bolan *tako, da so pričakovali, da bo umrl*; Smrt fašizmu – svobodo narodu *pozdrav udeležencev NOB*; preg. dolga bolezen, gotova smrt; preg. dosti psov je zajčja smrt *dosti sovražnikov vsakogar ugonobi* ♦ med. (biološka) smrt *stanje, ko preneha spontano dihanje, delovanje možganov, srca in oživiljanje ni več mogoče*; blaga smrt *pospešitev smrti iz usmiljenja; evtanazija*; klinična smrt *stanje, ko preneha dihanje, oživiljanje pa je še mogoče*; rel. mučeniška smrt *vdano sprejeta nasilna smrt zaradi vere ali verskih, nravnih načel* (SSKJ 1997)

Beseda smrt, sestavljena iz samih soglasnikov, nikoli ne zveni pozitivno, čeprav je tako udomačena v našem besednjaku, da jo neprenehoma uporabljamo, vendar ne mislimo vedno na smrt človeka. Z izrazom označujemo vse, kar je povezano z minevanjem in umiranjem. Ker je pojem smrti kompleksen in ga težko zamejimo,¹ v svoji nalogi govorim le o biološki in družbeni smrti človeka. Medtem ko je smrt biološki dogodek, so načini, da ga osmislimo, oblikovani z družbenimi diskurzi.

¹ V sodobnosti se pojavljajo zlasti tri različice razumevanja smrti (Nowina – Sroczyńska v Habinc 2000: 12): 1. življenje je največja vrednota, zato smrt pomeni konec vsega; 2. smrt je sicer konec življenja, a posameznika se spominjajo njegovi potomci, družba, narod; 3. smrt je meja med življenjem na zemlji in večnim življenjem, ki si ga prislužimo z zglednim tuzemeljskim bivanjem (krščanska kultura).

Komercializacija smrti ljudem omogoči dožemanje sveta kot varnega kraja, kjer se smrti lahko skrijejo, če sledijo določenim pravilom. Tako postaja smrt izmenično banalna in zanikana. Razlog za tak odnos je v pogrebni industriji, ki se spreminja skladno s potrebami 'kupcev' in težnji po povečevanju dobička. "*Kolikor se na zahodu ukvarjajo s smrtjo in z mrtvimi, je to samo zaradi trgovine*" (Messori 1986: 42). Komercializacija smrti pomeni vdor industrije za ustvarjanje navideznih potreb ob umiranju, smrti in žalovanju. Kljub temu da se veliko podjetij in organizacij proglašajo za nujno potrebne ali neprofitne, pa temeljijo na prodajanju dobrin ali storitev, da bi človeku olajšale bolečine in dolžnosti ob soočanju s smrtjo. Celotna pogrebna industrija in profesionalni servisi nudijo tolažbo, ki je nastala zaradi potrebe ohranitve popolnosti sebstva, ki izkuša izgubo ljubljene ali pomembne osebe. Od pristnega tradicionalnega slovesa od pokojnika je ostala samo še teatralnost: 'žalna moda', razkošni nagrobni spomeniki, sveče in cvetje, izrekanje sožalja, pogrebni govori ipd. Pogreb je v sodobni družbi postal komercialna trgovina, v kateri imajo vlogo komercialni in oglasni govori (pogrebni članki, osmrtnice, prikaz znanih in nenavadnih smrti na televiziji). Živi prek mrtvih izražajo svoj položaj v družbi.

Privatizacija, komercializacija in profesionalizacija dominirajo v naši družbi (Walter 1994: 17). Komercializacija smrti ni proces sam zase, ampak je vzporeden komercializaciji vseh drugih področij življenja, ki se spreminjajo skladno s spreminjanjem družbe, v kateri živimo in umiramo. Zato je treba izpostaviti dejavnike (Searl 2000), ki vplivajo na komercializacijo smrti - predvsem ne gre zanemariti: vpliv urbanizacije, ki je pripomogla k drobljenju skupnosti in delitvi širše družine; povečane skrbi za zdravje in razširitve bolnišnične oskrbe, kar podaljšuje življenjsko dobo; in organizirane religije, ki obljubljajo posmrtno življenje ali pozornost usmerjajo na podaljševanje tega življenja (razne skupine za samopomoč, oživitvene prakse). Množični mediji so izvrsten način za razširjanje idej in načinov umiranja in žalovanja, zato na globalnem trgu obstaja množica različnih načinov, ki jih je mogoče posnemati, kombinirati, usklajevati in dopolnjevati. Ljudje so 'ujeti' v množico servisnih storitev, razlog za to Jessica Mitford v 'legendarni' knjigi *The American Way of Death* (1966: 87) opisuje z besedami pogrebka Edvarda A. Martina: "*Pogrebna služba obstaja le zato, ker jo javnost išče in odobrava [...] Današnje metode, usluge in izdelki obstajajo, ker je javnost v njih našla vrednosti, za katere je pripravljena plačati.*"

tehnizácija –e ž (á) *glagolnik od tehnizirati*: **1.** *opremljati s tehničnimi pripomočki*: tehnizirati vojaške enote; svet se tehnizira / tehnizirati gradnjo, poljedelstvo **2.** *usmerjati k pretiranemu uporabljanju, vrednotenju tehničnih dosežkov, pripomočkov*: tehnizirati ljudi / tehnizirati življenje **tehniziran** –a –o: tehnizirana družba (SSKJ 1997)

Tehnologija si je zadala nalogo obvladovanja modernega življenja. Tehnizacija smrti ima več pomenov; tehnološki vdor v proces smrti in umiranja na eni strani teži k izpodrivanju smrti, na drugi strani pa posamezniku daje možnost kopičenja znanja o njej.

Napredek v elektronskem sistemu je omogočil ekonomskim in družbenim transakcijam, da delujejo brez rednega človeškega vmešavanja. Zato nekateri ležijo mrtvi - neopaženi in neodkriti v svojih domovih tudi več let, ne le zaradi samotarskega življenjskega stila, ampak predvsem zaradi družbenega sistema, ki nadaljuje proces beleženja finančnih poravnjav, kot da je oseba še vedno živa. Ker se najemnine in stroški plačujejo avtomatsko in ne osebno, sistem ne zazna smrti.

Podaljševanje življenja in minimaliziranje trpljenja z napredkom na medicinskem in tehnološkem področju se zdi skrivanje smrti in promocija njene nepomembnosti. Tak odnos nudi iluzijsko obrambo pred smrtno neizogibnostjo, tako da moderni jaz lahko stalno vzdržuje “*idejo svetovne nadvlade in ego mita*” (Lee 2002). Tehnološka iznajdljivost razširja iluzijo, da je smrt kontrolirana s pomočjo aparatov, ki ohranjajo bitje srca in pretok krvi. Vendar Kübler-Rossova (1970) opaza, da večji napredek dosegamo v tehniki, večji je naš strah in zanikanje realnosti smrti. Kljub temu da so tehnični dosežki moderne dobe izboljšali kvaliteto življenja, niso preprečili procesa staranja. Razočaranje nad tehnološko nezmožljivostjo, da bi ‘ustavila’ smrt, pa je ljudi prisilila k iskanju novih informacij, podatkov in možnosti drugih oblik zaznavanja smrti - znane kot obsmrtne izkušnje (*near-death experience*). Ne smemo pozabiti na tehnološko prednost pri samem procesu umiranja, pogreba in žalovanja. Tehnološki napredek v komunikacijah in globalna povezanost ljudi preko interneta kaže na možnost formiranja novih pogrebnih ritualov.

Tehnologija je naš način življenja. V tehnološkem sistemu ima institucija premoč nad posameznikovim odločanjem o pomenu življenjskega konca. V kontekstu nove medicinske tehnologije, racionalnega komuniciranja in neosebne birokracije pa je posel umiranja postal velik in drag kompleks.

Louis-Vincent Thomas (1980: 133) opisuje spremenjen odnos moderne družbe do smrti:

Spektakularno napredovanje znanosti in tehnike, spremembe v družbeni strukturi, predvsem v družini, uvajanje nekakšne industrijske kapitalistične civilizacije, ki je zasnovana na rentabilnosti in dobičku, je za seboj potegnilo temeljno preobrazbo: desekralizacijo, desocializacijo, poudarjen tabu smrti in žalovanja...

Človeško spopadanje s smrtjo se je razdelilo na eni strani v ekspertni medicinski diskurz in z njim povezane birokratske postopke in na drugi strani na intenzivni osebni občutek izgube. Smrt je v modernih sistemih visoko javna na institucionalni ravni, ampak veliko manj na področju družbenih interakcij ali medosebnih odnosov in emocij. Splošna privatizacija pomenov in izkušenj pušča utelešene posameznike same s težavno nalogo konstruirati in vzdrževati vrednote, ki bi jih vodile skozi življenje in smrt (Shilling 1993: 196), zato se oklepajo različnih kulturnih skript, ki jih ponujajo množični mediji, medicina in z njo povezane institucije in 'prodajajo' občutek, da je možno živeti v utrjeni skupnosti.

Problem modernega pomena smrti nastaja zaradi boleče zasebne izkušnje smrti in javnega diskurza, ki se ne skladata in ne upoštevata. Moja teza je, da sta polji združljivi in da simboli privatnega doživljanja smrti lahko postanejo javno izraženi in obče veljavni.

Tu se omejujem na žalovanje, kjer je prepad med javnim in zasebnim najbolj viden, in žalovalce, ki so ujeti med življenjem in smrtjo ter 'kričijo' po krpanju te razpoke. Izhajam iz osnovne človeške potrebe po druženju in vzdrževanju vezi. Smrt je eden redkih univerzalnih parametrov, ki združuje individualno in družbeno življenje, zato osebno žalovanje nujno potrebuje družinsko podporo oziroma skupni mehanizem.

Oživitvene prakse so 'moderna verzija alkimije', v kateri pogrebni rituali spreminjajo smrt v rodnost in življenje. Stremljenje posameznikov k življenju po smrti in nesmrtnosti so ideje oživitve smrti spremenile v 'afterlife', ki je dostopen tukaj in zdaj. Kot dokazuje Clive Seale v *Constructing Death* (1998) se v vsakodnevnem družbenem življenju nenehno zavezuje k oživitvenim praksam, ki poudarjajo uporabo vsakodnevnih pogovornih ritualov za usmerjanje ljudi k življenju v soočanju s problemom smrti. Kot primer oživitvenih praks raziskujem uporabo interneta v slovenskem prostoru in ugotavljam, če posamezniku omogoča javno izražanje osebne žalosti in kako se 'odziva' na njegove heterogene zahteve po posebnih načinih umiranja, pokopavanja in žalovanja.

1. del DRUŽBENA KONSTRUKCIJA SMRTI

“Smrt se dojema kot mejnik smisla. Je sila, ki briše človeške napore narediti življenje bolj smiselno in pomensko. Je antiteza modernemu slavljenju življenja.”

(Lee 2002)

Problem smrti je problem smisla. *“Obstoj smrti daje smislu življenja specifično obeležje. Smisel življenja ni prepričljiv, če se ne pojasnita smisel in pomen smrti”* (Kirn 1986: 750). Ves človeški obstoj je prežet z iskanjem smisla. Da bi lažje preživel pot od rojstva do smrti, svet konstruiramo in postavljamo v neke okvire. Ne živimo v fizičnem svetu, ampak v subjektivno predelanem svetu. Vsa realnost je družbeno konstruirana (Giddens 1991, Berger 1988). Soočanje s smrtjo postavi pod vprašaj vsakodnevno življenje, osnovne domneve družbe in povzroči tesnobo in občutek brezsmiselnosti, nereda in kaosa. Problem je, da strukture razuma niso sposobne dojeti realnosti negacije, da je smrt nasprotje življenja in zato pride do temeljnega paradoksa človekovega odnosa do smrti. Z drugimi besedami, moderen pomen smrti je napolnjen z egocentrično napetostjo, ker se smrt ne dojema kot točka prehoda ali osvoboditve, ampak kot poslednja ovira za naše možne dosežke v tem svetu (Lee 2002).

Le v kontekstu neizogibnosti smrti telesa lahko razumemo njegovo družbeno pomembnost. Naša telesa so sredstva za naše življenja, kolesa za skupnosten občutek, kaj je človek. Ampak telesa postavljajo materialne omejitve našim izkušnjam in določajo, da se morajo naša življenja končati. Seale (1998: 11-34) ugotavlja, da se po eni strani skozi naša telesa orientiramo k užitku, čustvom, poželenju in projektom, da sestavljamo osebni pomen ali na zahodu t.i. ‘individualni modni občutek samo-identitete’. Po drugi strani pa so vse te stvari vodene, omejene in spodkopane z materialnim življenjem telesa, ki se vseskozi premika k definitivnemu razpadanju in k mrtvi eksistenci.

Smrt je osnovna poteza človeškega bitja, zato se mora družba z njo neizogibno spopasti. Vsak družbeni sistem jo mora na nek način sprejeti, ker vsa človeška bitja umirajo, istočasno pa mora vsaka družba smrt do določene meje zanikati. Treba je razlikovati med psihološkim in sociološkim zanikanjem smrti, ki se natančno vidi v skritem načinu ali segregaciji umrljivosti v modernem času. Psihološko pa je zanikanje nujna predpostavka za življenje. Če bi bili nenehno obremenjeni z mislijo naše lastne smrti, bi sodelovanje v družbi in kulturi izgubilo ves smisel.

Moderni človek nima na voljo zaščitnega ovoja smisla, zato ga morebitne izgube orientacije in občutki pomanjkanja smisla huje prizadenejo. Peter Berger (v Mellor 1993: 14) pravi:

Če se posamezne družbe ne lotijo problema smrti primerno, potem se ne le posamezniki soočajo z ekstremnimi grožnjami osebni nepomembnosti in izgubi smisla, temveč celotnemu družbenemu redu grozi propad in kaos izgube pomena in reda.

Odločanje o tem, kako se bo v določeni družbi pristopilo k problemu smrti, se dogaja na lestvici, na kateri prvi ekstrem predstavlja absolutno identifikacijo posameznikov s skupnimi družbenimi simboli, drug ekstrem pa predstavlja popolno svobodo pri interpretiranju smrti na strani posameznika (Pristolič 1997: 9). Lestvica je zgolj teoretična, predstavlja pa dobro izhodišče za razmišljanje o različnih možnostih reševanja problema smrti. Kako družba osmisli smrt, je odvisno od zgodovinskih in razvojnih razmer. Smrt kot družbena konstrukcija se spreminja skozi čas in variira med kulturami². Za tradicionalne družbe je značilno, da je kolektivno reševala problem smrti, danes pa se mora posameznik z lastno ali smrtjo drugega soočiti sam, ker jo družba zadržuje "izven javne zavesti" (Mellor 1993: 13).

Prava moč družbe ni v tem, da razpolaga s formalnimi in neformalnimi mehanizmi socialne kontrole, ampak v tem, da lahko "konstruira in predstavi sebe kot ustrezno realnost" (Berger 1988: 111), ki jo ljudje dojemajo kot naravni red.

² Phillipe Aries v knjigi *The Hour of Our Death* (1981) postavi pet stebrov razumevanja smrti v zahodni zgodovini skozi preteklo tisočletje (povzeto po Searl 2000):

1. Tisoč let nazaj je prevladovala 'udomačena smrt' (*tame death*). Ljudje so živeli v intimnih skupnostih, zato je bila smrt integrirana v vsakdanje življenje. Pogrebni rituali so bili zasebni in javni.
2. Z dvigom individualizma po koncu fevdalnega sistema naj bi postajala vse pomembnejša zavest o končni sodbi, z njo pa tudi tehtanje lastnega življenja. To je obdobje 'smrti sebstva' (*death of self*).
3. Obdobje vzroka po letu 1700 je skozi novo lekcijo sekularizacije in znanosti smrt dojemalo kot 'oddaljeno in neizbežno' (*remote and imminent death*). Smrt je predstavljala strah zaradi izrazitega preloma življenja, zato je bila izrinjena iz misli ljudi.
4. Romantika v 19. stoletju prenese pozornost iz smrti sebstva na 'smrt drugega' (*death of the other*), ko so ohranili spomin na pokojnika tudi po smrti. V povezavi s spremembami v družini, v kateri so odnosi vse bolj temeljili na čustvih, je posameznik začel razkrivati svojo suverenost bližnjim. Tako je sčasoma postajala žalost vse močnejša in javna, živi so čedalje težje sprejemali smrt bližnjih.
5. Obdobje 'prepovedane ali nevidne smrti' (*forbidden and invisible death*) z obvarovanjem umirajočega in njegove okolice pred zavestjo o umiranju se je začelo v 2. polovici 19. stoletja in traja še danes. Smrt je izven našega videnja in mišljenja. Širjenje kremiranja in opuščanje skrbi za grobove naj bi tako kazala na najtemeljitejšo odstranitev in pozabo vsega, kar je bilo povezano z umrlim. V 20. stoletju naj bi travmatičnost smrti, zadrževanje žalosti v posamezniku smrt vzpostavila kot tabu - smrt naj bi postala vrsta bolezni, s katero je povezana posebna vrsta trgovanja, ki se imenuje pokopališka industrija.

2. MODERNI SPOPAD S SMRTJO

“Vidne kulturne raznolikosti in fleksibilnost v modernih pristopih k smrti lahko razložimo kot skladne z ločitvijo smrti iz javne sfere v domeno zasebnega.”

(Mellor 1993: 19)

Visoko ali pozno moderno³ (po Giddensu) označujejo različni mehanizmi, ki so premaknili probleme pomenov iz javne sfere v privatno domeno posameznikovega življenja in njegovih izkušenj. Ločitev ali prisilna odsotnost smrti iz javne sfere povečuje eksistencialne probleme, povezane s človeško umrljivostjo, ker je smrt znamenje konca reflektivnega planiranja, *“točka, ki posamezniku pomeni nočno moro, kjer razumevanje, kaj je pomembno in resnično, izgine”* (Giddens 1991: 25). Medtem ko predmoderen jaz smrt dojema na fatalen način, moderen posameznik dojema smrt kot simbol biografske končnosti.

Refleksivnost⁴ postavlja pod vprašaj vsa dotedanja znanja in ustvarja grožnjo osebni nepomembnosti. Zato so segregacije moderne (Giddens 1991: 156) načini pridobitve ontološke varnosti⁵ skozi institucije in rutine, ki nas ščitijo pred direktnim kontaktom z norostjo, zločini, seksualnostjo, naravo in smrtjo. Težava dominantne refleksivnosti v visoki moderni skupaj z dejstvom človeške končnosti nastane, ko ju povežemo z vprašanjem samoidentitete. Težko je ugotoviti, kako stalen dvom, množica možnosti in pomanjkanje trajnih skupnih vrednot vpliva na odnos posameznika do smrti. Moderne družbe prav gotovo omogočajo precej fleksibilnosti in svobode posameznikom, saj lahko ljudje izbirajo v množici možnosti miselnega ali konkretnega spopadanja s smrtjo. Po drugi strani pa raznolikost lahko predstavlja problem soočanja posameznika s smrtjo: posameznik se vedno znova znajde pred dilemo. Za izbrano pa je odgovoren sam (Pristolič 1979: 61). Posameznik mora v današnjem

³ ‘High modernity’ je pojem Anthonyja Giddensa za opis radikalizacije modernih trendov v poznem 20. stoletju, ki izpodrivajo predhodno novoveško modernizacijo, industrializacijo in celo racionalizem ter razsvetljenstvo. V nalogi izmenično uporabljam izraza visoka moderna in postmoderna, čeprav obstaja razlika. Značilnosti postmodernizma so privzemi, ki so jih zahodne družbe dojele kot krizo moderne in vključuje izgubo metazgodb, kot je ideja zgodovinskega napredka (Foster v Mellor 1993: 16). Po eni strani želi zavreči celotno modernost, po drugi pa obuditi tradicionalne vrednote in norme, vezane na družino kot institucijo, ki krepi družbene odnose med člani. Vendar pa razlikovanje ni bistvenega pomena za mojo nalogo, zato uporabljam izraz glede na citiranega ali navajanega avtorja.

⁴ Refleksivnost je kronična, je nikoli končan proces sistematičnega in potencialno osnovnega hvaljenja in ocenjevanja vseh aspektov modernega življenja, ki postavlja vse pod vprašaj in spodkopava vsako zanesljivo znanje, tako da lahko rečemo, da je glavna značilnost visoke moderne prodornost radikalne dvomljivosti (Giddens 1991: 21).

⁵ Navezuje se na osebo, ki ima občutek za red in nadaljevanje v povezavi z dogodki, v katerih sodeluje, in izkušnjami, ki jih ima v vsakodnevem življenju (Giddens 1991). Ontološka varnost je odvisna od zmožnosti posameznika, da najde pomen svojega življenja (Mellor 1993: 12-14).

času izdelati svojo identiteto in svojo percepcijo sveta, izbirajoč med množico družbeno in kulturno razpoložljivih virov. V tem kontekstu smrt pomeni eksistencialno izolacijo. Glavni problem smrtnosti človeka je v bistvu v tem, da s smrtjo izgubi individualnost, da umre edinstven posameznik. Zato se nenehno bojujemo proti grožnjam naše osnovne varnosti biti na svetu in konstruiramo življenje s pomeni, nameni in izpolnitvami. Samo-identiteta se v pozni moderni sooča s problemom negacije zaupanja. Ker je smrt neizogibna, odprt konec naših teles pomeni, da smrt postane eksistencialni problem za človeštvo. Bauman (v Shilling 1993: 180) temu reče 'temeljna polomija racionalnosti' (*utimate failure of rationality*). V usodnih trenutkih, ko je osnovna varnost uničena, se ljudje pogosto obrnejo na različne ekspertne sisteme, katerih rešitve so osnovane na vračanju zaupanja in upanja.

Globalna modernizacija družbe postavlja posameznike v nezavidljiv položaj vpetosti med zasebnim in javnim, splošnim in posebnim ter med institucijami in osebnostmi. Vse to vodi k izgubi tradicionalnih norm in vrednot, ki so v preteklosti skrbele za posameznike in družbo v celoti (Ule 2000: 50). Znanost je verske resnice nadomestila s tehnološkim napredkom, in čeprav je povečala kontrolo nad življenjem ljudi, jim vrednot in smernic za življenja ni ponudila. Navidezno svobodni in neodvisni so realno izpostavljeni nadzoru družbe in njenih elit, ki kujejo dobiček.

3. POMEN TELESA V ODNOSU DO SMRTI

“Telo je metafora za izražanje družbenih razmerij in predstavlja naše življenje v kulturi, v kateri živimo.”

(Nettleton v Seale 1998: 14)

Smrt je v zahodnih družbah tako alarmanтна ne samo zato, ker je moderna doba odvzela velikemu številu ljudi razlage, pomene in vsebino obredov, ampak tudi zato, ker se je spremenila vloga telesa. Splošna privatizacija pomenov in izkušenj, meni Shilling (1993: 196), pušča utelešene posameznike same s težavno nalogo konstruirati in vzdrževati vrednote, ki bi jih vodile skozi življenje in smrt.

Človeško telo je razpeto med naravo in kulturo. Ena drugo pogojujeta in se hkrati izključujeta. Preplet in razkol narave in kulture pripelje do paradoksa, saj racionalnost moderne slavi triumf kulture nad naravo, vendar hkrati ne more premagati narave z neizpodbitno umrljivostjo človeškega telesa. Gre za proces denaturalizacije, kjer telo ni več pojmovano kot skupek naravnega in družbenega, temveč je postalo le družbena entiteta, ki ni podvržena zakonom narave, s čimer se zanika ontološkost smrti. Umiranje in občutek izgube, ki ga povzroči smrt, sta epizodi, kjer je razkol med naturo in kulturo jasno viden in določen. Človeško družbeno življenje poskuša konstruirati pribežališče pomena in namena nasproti nepomembnemu kaosu narave. Nenehno se bojujemo proti grožnjam naše osnovne varnosti biti na svetu in konstruiramo življenje s pomeni, nameni in izpolnitvami.

Materialni konec telesa se le delno povezuje s končanjem družbenega sebstva. Družbena prisotnost preživi prisotnost telesa le s spominjanjem in ohranjanjem družbenih vezi, povezanih z umrlim. Usmerjenost v prihodnost⁶ z raznimi možnostmi doseganja nesmrtnosti⁷ je dober način podaljševanja družbenega sebstva.

Včasih je telo in njegov videz predstavljal družbeno pozicijo, danes pa prezentacijo sebstva kot pravi karakter posameznika. Živimo v ‘somatski družbi’ (Turner 1994: 11-13), v kateri so mlada, suha in seksualna telesa hiper ovrednotena, starajoča telesa pa so stigmatizirana in

⁶ Usmerjenost v prihodnost oziroma poskusi nadzora nepredvidljive narave v svetu brez boga ali ‘kolonizacija prihodnosti’ (Giddens, 1991: 144) je trend ali celo ideologija, ki jo oglašujejo tako državne kot privatne institucije in podjetja z namenom manipulacije in polnjenja blagajn.

⁷ Več o načinih doseganja ‘navidezne’ nesmrtnosti v 9.1. poglavju.

izložena iz javne pozornosti. Zato je za posameznika, ki svojo identiteto povezuje s telesom, smrt moteča, ker predstavlja konec vrednotenja v svetu, ki stremi k akumulaciji vrednosti (Elias in Bourdieu v Shilling 1993: 185). Ljudi “*potreba po združenju prisili k dejavnosti in investiranju v sebe in svoja dejanja z namenom preživetja*” (Berger v Seale 1998: 20). To pomeni, da morajo vlagati v svoje telo, ki je v potrošniški kulturi središčno in promovira ‘igranje sebstva’. Obravnava se ga kot “*mašino, ki jo je treba naravnati, zanjo skrbeti, obnavljati in jo pazljivo predstavljati skozi merilce, kot so fizične vaje, osebni zdravstveni programi, stroge diete in modna oblačila*” (Schilling 1993: 35). Kulturni kapital kot druge oblike kapitala, ki vsebujejo moč in mladost telesa, so uporabljene za opredeljevanje statusa, razlikovanja in ugleda (Seale 1998: 22).

Modernost vzpodbuja posameznika in mu s tehnološkim napredkom in strokovnim znanjem o telesu omogoča, da pozabi na umrljivost. Rešitev je v ‘strategijah preživetja’ (*survival strategies*).⁸ Odsotnost cerkvenih prepričanj v zvezi s smrtjo se danes nadomešča s trženjem ‘*self-care*’ (skrbi zase).⁹ Če zbrisanje smrti ne more biti realen cilj, dolgo zdravo življenje definitivno je. Kar pa je idealen potrošniški posel – ponujanje vedno novih izdelkov in dejavnosti za izboljšanje kakovosti življenja je dobičkonosna industrija, ki človeku ne dopušča veliko časa za razmišljanje o smrti sami. Vsaka smrt ima svojo razlago in ker je individualizirana in privatizirana v taki meri, se vsako posamezno smrt razume kot proizvod posebnega vzroka, kot je pljučni rak, srčna kap ipd. Prav tako je smrt razdeljena in merjena s kompleksnimi inštrumenti, kot je stopnja umrljivosti, merjena glede na starost, spol, standard, povezana s slabim življenjem, kajenjem, hitro prehrano itd. Smrt, pravi Bauman (v Shilling 1993: 192), je predstavljena v terminih svojih vzrokov, ljudje pozabljajo, da umirajo zaradi dejstva umrljivosti. Redukcija smrti na individualen dogodek z individualnim vzrokom je le ena reprezentacija individualizacije in racionalizacije telesa v moderni segregaciji telesa več. Nenavadna ali smrt brez razloga je škandalozna v modernem čustvenem svetu, ker je ljudje ne prepoznavajo več kot neizogibne in univerzalne danosti. “*Modernost je iz smrti naredila osnoven nenaraven dogodek ali celo pripetljaj.*” (Shilling 1993: 193)

⁸ Strategije preživetja so načini, kako smrt obdržiš ob strani s pomočjo različnih življenjskih možnosti. (Bauman v Shilling, 1993: 191). Ti projekti sebstva so hkrati tudi projekti telesa in v njih je vloženo veliko dela z načini, na katerega ljudje krojijo svoja telesa in sebstva na različnih področjih: oblačenje, potrošnja, preživljanje prostega časa, zabava, plastične operacije, zdravje, fitnes režimi itd.

⁹ Potencial manipulacije teh uradno potrjenih promoviranih ideologij zdravega življenja pa ima enake razsežnosti kot predhodna religijska prezentacija zagrobnega življenja.

4. PROTISLOVJE JAVNEGA IN ZASEBNEGA DOJEMANJA SMRTI

“Razmerje do smrti se je individualiziralo in kasneje privatiziralo zato, ker se je tudi človeška skupnost razdrobila in diferencirala.”

(Kirm 1986: 737)

Današnji problem glede smrti nastane zaradi *“protislovja med družbeno odsotnostjo in osebno prisotnostjo smrti”* (Mellor 1993: 26). Pri iskanju razloga za takšno protislovje moramo biti pozorni na segregacijo smrti, ki je povezana s središčnimi značilnostmi pozne ali visoke moderne. Zgodovinski razvoj ‘umiranja smrti’¹⁰ v moderni dobi doseže višek v protislovju med naraščajočim razumskim, medicinskim, sekularnim in birokratiziranim pogledom, ki se nagiba k depersonalizaciji in skritju smrti na eni strani in pogledom na smrt kot intenzivni občutek izgube na drugi strani.

4.1. Racionalizacija

“Prijazna in sterilno čisto zveneča beseda ‘normalno’ je postala eden najmočnejših ideoloških orodij 20. stoletja.”

(Hacking v Seale 1998: 83)

Racionalizacija naj bi se izražala v sposobnosti kontrole čustev ter v obnašanju in reagiranju po nekih določenih, ustaljenih vzorcih. Od tega, kako so določena družbena pravila in norme, pa naj bi bil v veliki meri odvisen odnos do smrti (Žakelj 1997: 64). Rekuperirano (racionalno izkoriščeno smrt) omogočajo poklici, ki se posredno ali neposredno, popolnoma ali deloma povezani s smrtjo (Vidmar 1997: 40): mrliški oglednik, zdravnik, cvetličar, svečar ipd.

Prvi korak k moderni predstavitvi smrti je bila povezava vzroka smrti s telesom. Zdravniki so oblikovali novo vizijo naravne smrti, ki se pojavi na koncu dolgega življenja kot rezultat klinično opisljive bolezni. Pred prihodom matematičnega pojma verjetnosti v letu 1680 je bila smrt določena le s *“skrivnostno voljo našega Gospoda”* (Hacking v Walter 1994: 9). Nova znanost o statistiki je omogočila izračun verjetnosti smrti populacije. To je razlog, da morajo

¹⁰ Walter moderne spremembe v družbi, ki so predvsem v drugi polovici 20. stoletja vplivale na spremenjen odnos do smrti, poimenuje umiranje smrti (*the dying of death*) (Walter 1994).

biti vse smrti posameznikov popisane in registrirane. Imidž smrti tako postane življenjska tabela, ki omogoča aktuarjem izračun pokojninskih premij in planerjem zdravstvene nege povezavo umrljivosti z okoljem, prehranjevanjem, prihodki ipd. Doba razloga je premaknila smrt iz okvira religije v okvir razloga, iz okvira greha in usode v okvir statistične verjetnosti. Naloga javnih uslužbencev ni molitev za trupla, ampak registriranje, kategoriziranje in saniranje. Porast medicine in znanosti je zamenjala osnovno kategorijo smrtno/nesmrtno z normalnim/nenormalnim in zdravim/nezdravim. V smrti in življenju se beseda normalnost¹¹ pojavi leta 1759. Odide dobra smrt in pride normalna smrt. Odide slaba smrt in pride nenormalna smrt.

Tabele smrtne statistike predstavljajo smrt kot proizvod rizika. Elementi družbene strukture in življenjskega stila so povezani z rizikom smrti in sestavljajo ideal zdravja za zmanjšanje rizika. Zdravje se trži in promovira, smrt te ne more presenetiti, o njej lahko odloča vsak posameznik sam (Seale 1998: 81).

Statistični racionalizem si je podjarmil tudi emocije umirajočih in žalujočih. Osnovna kategorija v psihologiji žalovanja je od leta 1950 normalno nasproti abnormalnemu žalovanju. Kübler-Rossova (1970) klasifikacijaemocij umiranja na 5 univerzalnih psiholoških stopenj¹² je dopolnila 300-letni racionalizem smrti. Žalujoči se v procesu žalovanja pridružujejo živečim, ko postopoma prehajajo v 'normalnost' po ocenjevanju ekspertov. Tem je Foucault pripisal največjo oblastniško moč v moderni družbi. Tehtanje normalnosti je prisotno vsepovsod (Foucault v Walter 1994:10):

Smo v družbi presojanja učiteljev, doktorjev, socialnih delavcev, psihologov; na njih je univerzalno obvladovanje normativnega in vsak posameznik se mora v iskanju sebe ozirati na te presoje s svojim telesom, gestami, obnašanjem, sposobnostmi in dosežki. S temi presojami je omejen.

Moč racionalizma je osamila smrt in jo izrinila iz zavesti vsakodnevnih rutin (Lee 2004). Ljudje hočejo le navidezno smrt, zato jim papirji postanejo odveč. Birokracijo iz rok bolnišnic prepustijo rokam pogrebnih zavodov. Pogrebi so učinkovitejši pod njihovo taktirko: 'krsta obdana s cvetjem, družina zbrana, govorec se spominja pokojnika, krsta se spusti v jamo,

¹¹ "Bolj je obnašanje pogosto, bolj se ga obravnava kot normalno" (Worden v Walter 1994: 9).

¹² Elizabeth Kubler-Ross je pri proučevanju različnih vidikov smrti ugotovila, da se pri večini umirajočih v splošnem pojavljajo določene skupne reakcije, ki jih je razdelila na pet faz: zaničanje, jezo, pogajanje, depresijo in sprejetje (Kübler-Ross 1970: 34-97).

solze se razlivajo'. Smrt in z njo povezujoče pokopališko delo je sedaj pod razumsko kontrolo ekspertov.

Z lastništvom nad pokopališčem, ki ni več v rokah cerkve, ampak občinskih ali privatnih podjetjih, se za pokojnika z učinkovitimi pravili 'vzroka' lahko skrbi veliko bolje kot navadami 'Cerkve'. Vendar pa je moderen racionalizem, katerega primer je medicina, sam po sebi religijsko orientiran, ponuja imaginarno skupnost, obrede vključitve in članstva ter vodnik za pomensko smrt, ki je vsaj tako močna kot tista v zgodnejših tradicijah (Seale 1998: 76).

4.2. Medikalizacija

"Videli smo, kako se je smrt obrnila proč od božjega klica k naravnemu dogodku in kasneje postala moč narave. [...] Smrt je zbledela v metaforičnem pomenu in smrtne bolezni so zavzele njeno mesto."

(Aries v Walter 1994: 12)

V poznem 18. stoletju je nadzor duhovnika nad smrtno posteljo prevzel doktor. Smrt je iz spiritualnega odhoda postala naravni proces, ki je zdravniško nadzorovan. Moderna doba smrt razdrobi v ločene, identificirane bolezni. Človeško bitje nima več sence skeleta, ki ponazarja smrt; njegova senca je množica bacilov in bolezni, ki napadajo medicinsko prepoznavne organe telesa.

Smrt je medikalizirana na različne načine in predstavlja eno od manifestacij izginjanja smrti iz javne domene. Z njo je povezana institucionalizacija smrti.¹³ Smrtna postelja se je preselila iz doma v bolnišnice, kjer umre več kot polovica ljudi. S tem je izkušnja umiranja in smrti postala izrazito samotna. Ko je telo enkrat pokopano ali upepeljeno, se medikalizacija razširi na žalujoče. Žalovanje se primerja z boleznijo, ki mora postati *"legitimen predmet študije medicinskih znanstvenikov"* (Walter 1994: 13), zato si psihiatri že od leta 1950 prizadevajo, da bi postali strokovnjaki za žalovanje.

¹³ Institucionalizacija smrti - skrivanje bolnih v bolnišnicah in organizacija pogreba v pogrebnih zavodih in mrliških vežicah kaže na skrivanje mrtvega telesa proč od vidnih znakov javnosti (Illich 1976).

4.3. Sekularizacija

“Sekularizacija modernih družb je spremenila družbeno postavljene realnosti.”

(Mellor 1993: 16)

Če medikalizacija tvori eno plat umiranja smrti, drugo plat tvori sekularizacija.

Zgodovinsko je bilo krščanstvo vedno obramba proti smrti z obljubo večnosti v nebesih za brezgrešne in je smrt opredeljevalo kot spiritualni prehod. To je bilo posebno izrazito v srednjem veku: strah pred peklom je postal glavni razlog za vdanost, molitev in ponižnost, s tem pa tudi za naraščajočo moč Cerkve. Reformacija je tako trgovanje s strahom zavrnila. In kakor je pustila prazen stol ob smrtni postelji za duhovnika, tako je reformiran pogreb pustil prazen prostor pogrebniemu zavodu (Gittings v Walter 1994: 14). Protestantizem je omogočil medikalizacijo umiranja in komercializacijo pogreba. Pogreb je postal prej družbeni kot religiozni običaj.

Aries je opozoril na še en pojav sekularizacije, ki ga je opisal s prehodom od moje k tvoji smrti.¹⁴ V visokem srednjem veku so bili ljudje zaposleni z vprašanjem: ‘Kaj se bo zgodilo z mojo dušo?’, v renesansi pa: ‘Kaj se bo zgodilo po smrti z mojim ugledom in imenom na zemlji?’ Upali so, da bodo z ustvarjanjem presežkov v umetnosti, arhitekturi ali literaturi preživeli smrt in si zagotovili nesmrtnost. V 19. stoletju je problem ‘moje smrti’ zamenjal problem ‘tvoje smrti’, ki je dosegel višek v romantiki in viktorijanskem času: *“Ena oseba je odsotna in cel svet je prazen”* (Aries v Walter 1994: 14). To je spodkopalo religiozne zgodbe. Upanje v posmrtno življenje ni bilo združenje z bogom, ampak ponovno združenje z ljubljene. ¹⁵ Paradoksalno je šele prva svetovna vojna, pekel na zemlji, ubila podobo pekla pod zemljo. Padli heroji niso mogli oditi v napačen kraj, zato je pekel izginil iz agende cerkve. In brez pekla je smrt izgubila še zadnje spiritualno tveganje in postala popolna medicinska in psihološka domena.

Vse te spremembe so vidne na pokopališčih. V zgodnjem krščanstvu so bili verniki pokopani v množičnih grobnicah, čakajoči na odrešitev, le najbogatejši in najsvetejši so imeli zasebne grobnice blizu oltarja. Renesansa je ustvarila individualne grobove, ki so slavili zemeljsko

¹⁴ Glej Ariesovo razumevanje smrti skozi zgodovino – 1.del opomba 3.

¹⁵ Ponovno združenje z umrlim je še vedno glavna oblika verovanja na zahodu danes (Jupp 1993: 190).

delo moškega in plodnost ženske-matere. Od 19. stoletja so grobnice izražale žalost ali dosežke pokojnikov. V 20. stoletju je postalo modno, da se pepel pokojnika potrese na posebnem mestu, ki je poznan samo družini. Skupno oživljanje mrtvih z osebnimi memoriali in spletnimi grobovi je postalo ne le proces sekularizacije, ampak tudi individualizma in zasebnosti.

4.4. Individualizacija

“Individualizem pomeni izostreno zavest o sebi.”

(Thomas 1980: 285)

V družbah, kjer je identiteta povezana s skupino, se bojijo umiranja posameznikov, saj s smrtjo družba izgubi del sebe. Bolj ko je kultura individualistična, bolj je osebna smrt vsakega posameznika problematična. Protestantizem je s povezavo smrti s posameznikom premaknil simbolni pomen organiziranja smrti iz družbenega telesa na posameznikovo telo. Formuliral se je telesni management, ki vodi v ‘dobro smrt’ in proč od skupnih ritualov, ki so zagotavljali družbeno telo (Aries 1981).

Upadanje utrjenih skupnosti in skupnega načina umiranja se je, kot navaja Walter (1994: 16), pojavilo v dveh fazah v zadnjih dveh stoletjih. Prva faza je bil premik iz vaškega življenja v nova industrijska mesta. Odrezani od dolgo uveljavljenih norm, ljudje niso več vedeli, kaj narediti v primeru smrti, in so hvaležno sprejeli nasvete pogrebnih zavodov, ki so se začeli množiti. Lastništvo nad pokopališči so prevzele lokalne skupnosti in privatniki. Drugo fazo je omogočila avtomobilska industrija. Mobilnost je povzročila profesionalni in komercialni odnos do smrti tudi v oddaljenih vaseh. Ljudje, ki najpogosteje umirajo v bolnišnicah ali domovih starostnikov daleč od doma, so prepeljeni na domače pokopališče s pomočjo profesionalnih storitev pogrebnih zavodov.

Kjer je smrt splošen in nenapovedan dogodek, ki doleti ljudi vseh starosti in kjer so družbene organizacije preproste, je njen vpliv na družbeni red lahko zelo razdiralen. Če so pomembne družbene vloge ali posebne funkcije odvisne od osebnih kvalitiet posameznika, smrt lahko pusti široko razpoko, ki jo je težko zapolniti. To je veljalo za predmoderne družbe. Današnje vloge so kodirane in se prenašajo v sistemu z usposabljanjem in treningom; tako oseba ni

pogrešljiva in vloga je hitro zamenljiva. V preteklosti so smrt drugega ljudje dojemali kot nekaj tekočega, znanega v življenju. Strahu ni bilo, ljudje so vedeli, kaj morajo narediti in načini, kako se popravi škoda v družbenem življenju, so bili znani. Danes pa nekih skupnih norm ni. Obstajajo le različni načini, ki jih je mogoče posnemati, kombinirati, usklajevati in dopolnjevati s pomočjo različnih kulturnih skript,¹⁶ ki so dostopni na globalnem trgu. Ljudje so ujeti v množico servisnih storitev. Privatizacija, komercializacija in profesionalizacija dominirajo v naši družbi (Walter 1994: 17).

4.4.1. Posedovanje telesa

“Bil je čudovit pogreb. Organizacijo smo prepustili pogrebnemu zavodu, ki nam je odvzel ves pritisk in breme... Treba je bilo le plačati račun.”

(Office of Fair Trading 1989: 3.42)

Ključ komercializacije in profesionalizacije smrti je telo - moč ima tisti, ki poseduje umirajoče ali mrtvo telo. Sorodniki potrebujejo dovoljenje za obisk umirajočega, ko je sprejet v bolnišnico ali dom starostnikov, ali dovoljenje, da vidijo truplo, ko je pripeljana v mrtvašnico ali pogrebni zavod. Delavce pogrebne zavoda in doktorje Illich (1976) imenuje ‘poklici, ki onesposablajo’ (*disabling professions*), ker odstranjujejo umirajoče ali mrtve in z njimi nakopičeno znanje, kako ravnati z njimi. Družine so največkrat vesele in olajšane, ko predajo umirajočega v nego bolnišnici in mrtvo telo pogrebnemu zavodu, da poskrbi za pogreb.

Trend kremacije je še nadaljnje onesposobil žalujoče. Izven pokopališč in cerkva so žalujoči svobodni narediti, kar želijo in občutijo: lahko ostanejo še dolgo po pogrebu, sedijo, prepevajo pesmi. Zato je delo in prilagajanje potrebam kupcev zelo težko za duhovnike, pogrebne zavode in profesije, ki so povezane s procesom pogreba.

¹⁶ Ljudje se v soočanju z umiranjem in žalovanjem poslužujejo organiziranih institucionalnih kulturnih skript, ki omogočajo ureditev osebnih zgodb samo-identitete (več o tem v 6. poglavju).

4.4.2. Zasebno žalovanje

“Privatizacija žalosti je verjetno najbolj pomemben zgodovinski razvoj, ki vpliva na žalovanje danes.”

(Seale, 1998: 194)

Še potem, ko je telo enkrat v zemlji, se nesposobnost žalujočih nadaljuje. Gorer (v Walter 1994: 18) trdi, da ni več pravil žalovanja, zato niti domači niti prijatelji ali sosedje ne vedo, kako naj se obnašajo eden do drugega. Medsebojno izogibanje je rešitev, ki se vsem zdi najlažja. Večina ljudi se prostovoljno odreče starejšim etiketam žalovanja in uklanjanja skupnim navadam ob žalovanju, ki so bile značilne za predmoderne družbe. Še posebej ženske, ki so veljale za dolgotrajne žalovalke, se zadnje generacije zanikajo stare rituale, ker ne želijo več dolgih obdobj objokovanja in igranja vlog vdov.

Gorerjeva teza, da norm ni, je napačna, je le preveč različnih oblik, ki so odvisne od družine in porekla. Kljub temu da ni več skupnih norm žalovanja, se ljudje zanimajo za žalovanje drugih. Mogoče ravno zato še bolj opazujejo druge, da dobijo ideje za obnašanje pri lastnem žalovanju. Berejo knjige, ki vsebujejo opise žalovanj, in jih dojemajo kot vodila – ker želijo vodnik, hočejo vedeti, kako dolgo bo trajala njihova bolečina. S primerjanjem sebe z drugimi znotraj procesa žalovanja ali lociranja na stopnje se lahko opredeljujejo, ali žalujejo normalno (Walter 1999: 125). Zaradi privatiziranega zasebnega žalovanja morajo žalujoči nadzorovati svoja čustva, še posebno v javnosti. Vendar pa nihče noče v očeh drugih izpasti hladna oseba brez čustev. Obnašanje na pogrebih mora nakazovati, da oseba čuti brez dejanskega razkrivanja občutkov samemu sebi. Otrdela zgornja ustnica, trepetajoč glas, smrkanje in solzne oči so znaki globokega žalovanja, ki se jih od sodobnega žalovalca zahteva oziroma pričakuje.

Naše osebno žalovanje personaliziramo in internaliziramo. Aries je zapisal (v Walter 1994: 20):

Zasebnost je ločena od individualizma in od občutka skupnosti ter izraža obliko odnosa do drugih, je specifična in originalna. Lahko govorimo o dvostranski zvezi med zasebnostjo in komercializacijo. Pojav profesionalnih ‘disposerjev’ je izločil skupnost iz sodelovanja, vključuje (zaradi večjega učinka) se le neposredno v družino.

Pogreb je postal privatna družinska zadeva. Prisotnost ne-družinskih članov ne pomeni dolžnost, ampak osebno simpatijo do družine. Žalujočim bolj kot javni pogreb pomagajo zasebni in pogovorni običaji, ki sledijo v naslednjih mesecih: sprejemanje tolažilnih kartic, pisanje pisem, negovanje groba ipd. Občutek skupnosti se nadomešča s komunikacijo posameznikov, ki jim žalujoči zaupa. Elias (v Walter 1994: 21) pravi, da nadomestitev kulturno predpisanega umiranja z informalno konverzacijo ni lahka:

Izbrati pravo besedo in pravo kretnjo je spet domena posameznika. Ideja o izogibanju družbeno predpisanih ritualov in fraz zahteva posameznikovo domiselnost pri izražanju, kar pa je velikokrat pretežka naloga. Način sodobnega življenja zahteva in ustvarja visoko stopnjo rezerve v izražanju močnih, spontanih čustev. [...] Odkrit nesramežljiv pogovor z umirajočimi ali o njih je postal težaven. Le institucionalne rutine bolnic dajejo družbeni okvir v primeru umiranja in smrti. Ta je oropan čustev in navaja k izolaciji umiranja.

Mnogi žalujoči bi pripomnili, da nimajo koristi od institucionalnih rutin. Elias ima prav, ko pravi, da na trenutni stopnji civilizacije ne razvijamo ali ne moremo razviti manj formalnih ritualov komuniciranja z umirajočimi ali žalujočimi. Jasno je, da je nekaj v vakuumu. Skupnost in religija, dve osnovni podpori običajnega načina umiranja in žalovanja, sta v dolgoročnem upadanju in nobena ne nudi več nevprašljive avtoritete. Postali smo detradicionalizirani in se trudimo zakrpati razpoko.

5. PRISOTNOST IN ODSOTNOST SMRTI OZIROMA ALI JE SMRT TABU?

“Smrt se je postavila na razstavo, odkar jo povezujejo z družbeno sprejemljivim imidžem.”

(Prior v Shilling 1993: 189)

Konec 19. stoletja je Joseph Jacobs izdal provokativen in preroški članek z naslovom: *The Dying of Death*, v katerem je opisal praktično izginjevanje misli na smrt kot posledica obnašanja in delovanja v vsakdanjem življenju. *“Ni prostora za skelete v našem hitrem vsakdanu”* (Jacobs v Walter 1994: 1). Leta 1955 je Geoffrey Gorer proglasil smrt za tabu¹⁷ 20. stoletja kot potrditev Jacobsove prerokbe. Razglasitev smrti za tabu in naše družbe kot smrt zanikajoče se nadaljuje v 21. stoletju, vendar se o smrti vsepovsod govori. Bolnišnice in hospici vse uspešnejše dvigujejo zanimanje za procese umiranja in žalovanja, alternativni pogrebi so vedno bolj popularni, osebne in čustvene zgodbe o smrti, ubojih in katastrofah, skupaj s fotografijami žalujočih, zavzemajo prve strani časopisov. Svet preplavljajo številni članki, knjige in tv-dokumentarci, na univerzah potekajo predavanja o smrti in umiranju, na internetu se spominske strani in virtualna pokopališča množijo kot ‘gobe po dežju’. Vse to se sliši, kakor bi bila družba s smrtjo obsedena, ne da jo zanika. Vendar ne glede na nove ‘smernice’ zanimanja za smrt, se večina umirajočih še vedno počuti izolirane, veliko žalujočih se sramuje pred prijatelji in žaluje v osamljenosti. Ogromno pogrebov ostaja hladnih in neosebnih.

Jean Baudrillard (1993) je naznanil, da je zahodna družba mrtva in zato nad smrtjo navdušena. Smrt, realna ali animirana, je producirana in razširjena s televizijo in filmskimi platni v živih barvah. Strah pred smrtjo je razpršen med postemocionalno družbo v različnih oblikah. Turistična industrija je kodificirala, racionalizirala, rutinizirala in spremenila izkušnjo smrti v visoki moderni. Smrt je oskrunjena in ni več sveta stvar, če vzamemo Durkheimov koncept svetega in profanega.¹⁸ *“Smrt je postala navadna in nezanimiva stvar vsakdana, oropana ritualov in kolektivne vznesenosti.”* (Meštović 1997: 127)

¹⁷ V vsakodnevni rabi se beseda tabu navezuje na nekaj prepovedanega, nedopustnega s smeri običajev in ne zakonov. Tabu (iz polinezijske besede ‘tapu’ pomeni nedotakljiv) so zapovedi in prepovedi (Južnič 1991: 7). *“Je nekaj preveč strašnega celo misliti na stvar, ker jo javnost zanika.”* Manj pogosto pa dejanja, predmeti ali osebe postanejo tabu, ker enostavno niso omenjene v konverzaciji (Walter 1993: 34).

¹⁸ Durkheim (1976) razlikuje sakralno – sveto (kolektivno) in navadno – profano (individualno). Svete zadeve niso fizično drugačne od navadnih, le naš odnos in predstave so drugačne.

5.1. Zanikanje smrti

“Zanikanje smrti je ogledalo, v katerem odseva negotovo sebstvo modernega posameznika.”

(Lee 2002: 91)

Podaljševanje življenja z medicinskim in tehnološkim napredkom se zdi kot promocija nepomembnosti smrti. Izločitev in skrivanje umirajočih v institucijah ‘osvobaja’ živeče, da se lahko osredotočijo na probleme živih. Pogrebni obred opravičuje status živih. Tak odnos nudi iluzivno ohranilo pred smrtno neizogibnostjo, tako da moderni jaz lahko stalno vzdržuje svetovno nadvlado nad naravo. Tak sindrom Ernest Becker (v Lee 2002: 92) poimenuje ‘zanikanje smrti’ (*the denial of death*), ko posameznik povečuje odpor in sovraštvo do smrti, tako da potlači vse spomine in izkušnje, ki zadevajo smrt.

Konflikt med razumsko birokracijo in naraščajočim individualizmom moderne dobe postaja pereč. V 17. stoletju ni bilo pomembno, če duhovnik ob pogrebni slovesnosti ni omenil pokojnikovega imena, ker ljudje niso bili obsedeni z osebno identiteto. Danes, ko dolžnost pokopališkega mojstra ni osebni stik, je brezimnost strašljiva ugotovitev za posameznika, ki *“celo življenje teži k izklesavanju lastne individualnosti iz množične družbe”* (Walter 1994: 22).

Aries (1981) konfliktno stanje opisuje z razlikovanjem skrite (*hidden*) ali celo prepovedane (*forbidden*) smrti (ki je od sredine 20. stoletja odstranjena iz družine, cerkve in skupnosti in predstavlja zaslužek neosebni funkcijarjem) od močne zapuščine romantike (po kateri je predajanje žalovanju navidezno neznosno). Različno od prejšnjih stoletij, ko je večina umrla kot starš, hranilec ali delavec, danes veliko večino umrlih predstavljajo stari in upokojeni, katerih otroci so samostojni in živijo ločeno. To omogoča nemoteno delovanje ekonomskega življenja tovarn, pisarn in družin (Blauner v Walter 1994: 23). Vendar poroke in zveze starši-otroci lahko trajajo tudi 40 ali 50 let, zato smrt partnerja ali starša predstavlja večjo emocionalno izgubo kakor kadarkoli prej. Res, da smrt postaja družbeno in ekonomsko manj in manj pomembna, ampak osebno in čustveno bolj in bolj boleča; torej odsotna v javnosti in obratno sorazmerno prisotna v zasebnosti (Mellor 1993: 21). Moderna družba je v veliki meri rešila ekonomski in družbeni problem smrti, ampak je pustila svoje člane z velikim emocionalnim problemom. Protislovje je v zasebnosti, ki skriva bolečino umirajočega in žalujočega pred javnim prostorom.

Moderna družba je sprožila globok razcep med javno in zasebno domeno; med svetom dela in vzroka in svetom družine in čustev. Ta razcep je očiten tudi v načinih sprejemanja in izkušanja smrti. Smrt je bila oropana javnega spektakla in je postala zasebna, družinska izkušnja. Istočasno pa ne moremo mimo javnega diskurza in praks, povezanih s smrtjo - v medicini, v zdravstveni zakonodaji, v premijah zdravstvenega življenjskega zavarovanja, v managementu in vzdrževanju krematorijev, pokopališč in ne nazadnje v medijih. Z delno izjemo v medijih, so javne prakse in diskurzi neosebni in se ne nanašajo na privatne izkušnje umirajočih ali žalujočih posameznikov. Mellor ima prav, ko pravi, da je smrt v moderni prisotna v zasebnem, ampak narobe, ko pravi, da je odsotna v javnosti. Aries ima prav, ko pravi, da je bolečina izgube v veliki večini skrita, ampak narobe, ko nakazuje, da je smrt v celoti skrita.

Walter (1994: 23) trdi, da se tabuji, ki obkrožajo javne debate in dožemanje smrti, zmanjšujejo, kar nakazuje upadanje ustaljenih kod in pogovorov ob soočanju s smrtjo, ampak pričakovanje smrti ostaja glavni eksistencialni problem modernega posameznika. Smrt ostaja problematična in v tem vidiku tabu za moderne posameznike, ki trpijo v bolečinah izgube ljubljene osebe. Problem je v zasebni izkušnji in javnem diskurzu, ki se ne skladata in ne upoštevata. Ko se umirajoči ali žalujejo pritožujejo da je 'smrt tabu tema', to ne pomeni, da ni javno dostopnega jezika za pogovor o smrti, ampak da ta jezik nima pomena v izražanju in opisovanju izkušenj in čustev posameznikov in njihovih prijateljev, družine in sosedov. Ti enostavno ne vedo, 'kaj in kako reči'.

5.2. Oživitev smrti

"Deset tisoč različnih vrat, skozi katera lahko človek oddide."

(Webster v Nuland 1993: 9)

V kulturi individualizma, kjer šteje le vsako posamezno življenje, je dobra smrt tista, ki smo jo izbrali sami zase. Individualistična zahteva živeti lastno pot je razširjena v zahtevo, da tudi umrem in žalujem po svoje. To je pomembna novost. V vseh prejšnjih družbah so obstajale skupne norme umiranja in žalovanja. Kar obstoja danes, ni tabu, ampak zmešnjava glasov, ki razglašajo različice dobre smrti (Kastenbaum v Walter 1994: 3). Ni splošnega poimenovanja, ki bi mu rekli postmoderna smrt. Je le milijon in ena individualna smrt in žalovanje.

Čeprav je 'naredi po svoje' (do it your own way) radikalno nova inštrukcija za umiranje in žalovanje ter za tiste, ki aranžirajo pogrebe, pa je logičen zaključek zahodnega individualizma, ki je več stoletij nepopustljivo pomikal rituale ob smrti v tej smeri.
(Gittings v Walter 1994: 5)

Kljub temu pa umiranje ostaja samotno za zidovi bolnišnic; žalovanje je zasebno, brez prijateljev in sosedov. Javni rituali okoli smrti so se uničili in skrčili, tako da je smrt kot družaben dogodek umrla.

Oživitev¹⁹ izvira iz protislovja med privatno izkušnjo in javnim diskurzom in se ga trudi ukiniti. Trudi se za zmanjšanje osebnih izkušenj umiranja in žalovanja in jih skuša prenesti na področje javne razprave in psihološkega znanja. *'I did it my way'* (moj način) skuša obrniti iz patosa v triumf (Walter 1994: 24). Umiranje, pogrebi in žalovanje morajo postati bolj osebni brez ukinjanja prednosti moderne medicine in tehnologije. Umirajoči morajo preseči idejo, da so medicinska zadrega in si postaviti svojo lastno agendo. Pogrebi ne smejo biti vodeni zaradi komercialnih interesov ali birokratske ustreznosti, ampak morajo spoštovati unikatno življenje pokojnika. Žalujoči ne smejo misliti, da so v posmeh družbi in morajo preseči sramežljivost. Za žalost se mora vedeti, dovoljeno ji mora biti, da se izrazi v naravnem smislu. Privatna izkušnja mora postati del javnega diskurza.²⁰

Oživitev bi lahko opisali tudi kot religijo sebstva. Temelji na ideji religije, ki ni nič drugega kot obramba pred smrtjo in njena prvotna naloga legitimirati smrt je lahko zelo produktivna. Ljudem pomaga dojemati osebne izkušnje kot del nečesa kozmičnega, sodelovanje v ritualih pa služi utrjevanju te zavesti. Verovanje v posmrtno življenje omogoča občutek, da smrt ni konec. Psihologija oživitve črpa iz religijskih načel. Je okvir za razumevanje umiranja sebstva in ponuja smernice, kako umreti 'dobro'; obliko odrešitve pridobiva s pogovorom in prenavljanjem družbenih vezi, kar je zelo podobno religijskim ritualom spovedi pred smrtjo (Seale 1998: 62). Pri tem je pomemben občutek skupnosti, ki ga 'religija' ponuja. Vizija univerzalne človeške skupnosti²¹ in njeno članstvo je koristno za soočanje ljudi z vsakodnevnimi težavami, kot tudi za skript umiranja in žalovanja.

¹⁹ Ideja oživitve ali *'revival of death'*, kot jo je poimenoval Walter, (1994) opisuje institucionalne odzive na problem umiranja v pozni moderni (gibanje se imenuje revivalizem).

²⁰ To je ideja oživitvenih praks, ki poudarjajo uporabo vsakodnevnih pogovornih ritualov za usmerjanje članov k življenju v soočanju s problemom smrti (Seale 1998: 50).

²¹ Ideja imaginarne skupnosti je izpeljana iz Andersonove (1991) študije nacionalizma za razlago narave članstva, ki ga umirajoči in žalujoči zahtevajo in branijo (Seale 1998: 55).

6. REPREZENTACIJE SMRTI

»Odstranitev dejanske smrti iz javne sfere povečuje zahtevo po znanju in vedenju o njej.«

(Schilling 1993: 191)

Človeško družbeno življenje lahko interpretiramo kot organiziran poskus konstruiranja pomena in namena in odvrčanja življenja od smrti. Množični mediji, medicina in z njo povezane institucije ponujajo pomemben set kulturnih skript, s katerimi lahko posamezniki osmislijo svoja življenja in smrti in ohranjajo ali obnavljajo družbene vezi. To je narejeno implicitno v praktični zavesti²² in navadah vsakdana ali bolj eksplicitno skozi diskurzivno zavedanje²³, kjer usodni trenutki lahko prisilijo ljudi k rekonstrukciji svoje biografije.

Različne reprezentacije²⁴ smrti so posel upravljanja živih, ki izvajajo poseben vpliv na skupnost, kateri si ljudje v pozni moderni domišljajo, da pripadajo (Seale 1998: 75). Dajejo občutek, da je možno živeti v utrjeni skupnosti. Vse skupnosti pa razvijejo patentirane načine delovanja, tudi v primeru umiranja in žalovanja, kar postane tradicija, drugačna od splošnih ritualov.

6.1. Medicinska reprezentacija

“Medicina vsebuje nekatere najbolj klasifikatorne ideje naše kulture, ločuje zdrave od bolnih, normalne od patoloških, higienske od onesnaženih, žive od mrtvih, svete od profanih.”

(Seale 1994: 76)

Prva meta zgodba je znanstvena medicina, ki ponuja *“tehnično intervencijo in simbolne pomene za spreminjanje kaotične narave smrti v izkušnjo reda in kontrole”* (Seale 1998: 4). Učinkovitost povečuje s promoviranjem skupne zavesti življenja kot tveganega posla, ki ga lahko nadziramo z aktivnostmi za zdravje in se s tem zavarujemo proti riziku smrti.

²² Praktična zavest je praktični model vedenja in se nanaša na vsakodnevne rutine in osebne režime, ki so usmerjeni v življenje (Seale 1998: 23).

²³ Diskurzivna zavest upravičuje in razlaga aktivnosti in oblikuje samo-identiteto; uporablja se za odločanja v nevsakdanjih situacijah in je družbeno pogojena (Seale 1998: 23).

²⁴ Seale (1998: 4) jih opiše kot diskurze o smrti ali kulturni skripti, ki ljudem za interpretacijo njihovih biografskih situacij ponujajo različne metazgodbe umiranja in žalovanja.

Medicina in znanost igrata pomembno vlogo pri odgovorih na eksistencialna vprašanja, čeprav je bil prvotni namen za upiranje učinkom narave in našega telesnega ustroja ponuditi le tehnična sredstva. Ljudem medicina omogoča mnogo ugodnosti, ki so bile prej dostopne le skozi religijska verovanja in tako pomagajo brzdati anksioznost glede prihodnosti. Najmočnejša ugodnost je občutek pripadnosti v imaginarno univerzalno človeško skupnost, katere anonimni člani so locirani na statistično določenih točkah spektra od normalnega do patološkega.

Za nekatere v soočanju z boleznijo in umiranjem telesa, medicina predstavlja najboljše upanje, zadnjo možnost za reševanje posledic telesnih sprememb. Za druge medicina ponuja čisto logične razloge, zakaj mora oseba umreti, in pripravi trdno podlago, da spreobrne preživele nazaj v življenje (Seale 1998: 76).

Moderne rešitve niso brez kritik. Pozna moderna je prepustila ljudi same sebi, ko dojemajo razumski pristop k medicini in navidezne varnosti socialnega zavarovanja kot varljive človeške produkte. Znanost je proizvedla nove nevarnosti, medicina ne more pozdraviti bolnih, banke in zavarovalnice se lahko zrušijo, alternativnih medicin življenjskih stilov in filozofij kar mrgoli. Zaupanje v posebne abstraktne sisteme ni zagotovljeno in vdanost anonimnim imaginarnim skupnostim ni varna. Čeprav profesionalne skupine uporabljajo tehnike, ki ustvarjajo zaupanje v *'face-to-face'* (neposrednih) interakcijah, obstajajo širši problemi, ki mišljenje navadnega človeka vključujejo v formalne diskurze.

6.2. Psihološka reprezentacija

“Terapija je metodologija za življenjsko planiranje in posebna tehnika za delo na sebstvu.”

(Giddens 1991: 180)

Psihološki diskurz interpretira življenjske dogodke kot stvar posameznikove izbire, avtoriteto nad njimi ima sebstvo. Pomembno je izpostaviti zaupanje med profesionalci in klienti skozi emocionalne izpovedi. Zaupanje se zgradi na osnovi stalnega, recipročnega emocionalnega diskurza, tako da občutek intimnosti, toplote in bližine vodi k obnovitvi zavezanosti svetu, kjer so bile vezi oslabiljene. To je po Giddensu *“odpiranje posameznika drugim”* (Giddens 1990: 121). Za razumevanje stisk notranjega sebstva v odnosih do drugih ljudi uporabljajo

različne terapije.²⁵ Posamezniki so postali podjetniki sami zase in dojemajo sebe kot potrošnike, trdi Seale (1998: 94). Svoja življenja oblikujejo z odločitvami, ki jih sprejemajo in se jim zavezujejo zato, da bi bili svobodni.

Ena najuspešnejših terapij je gibanje hospic.²⁶ Smrt ima za naravni dogodek v življenju. Walter (1994: 115) je opozoril na dvojno vlogo hospica - kombinacijo modernega z imaginarno tradicijo; moderne medicinske tehnike so uporabljene za nadzor bolečine in ugotavljanje psihične stopnje umiranja ali žalovanja, medtem ko je občutek družine ali skupnosti konstruiran na osnovi zgodnjih skupinskih oblik, na katere se velikokrat zanašajo in nanašajo oživitveni diskurzi. Hospici ponujajo umirajočim pot upanja skozi različne faze zanikanja do končnega sprejetja. Gre za ritualno transformacijo smrti v življenje, upanje in plodnost.

Psihološki diskurz je najbolj prodoren kulturni skript v pozni moderni. Vendar pa je usmerjenost k pacientu enosmerna zveza. Vzpostavljanje zaupanja med profesionalci in klienti je psihološka interakcija. Prijaznost in bodrenje je njihova služba, zato gre le za ustvarjanje emocionalne toplote, vendar pa osebne vezi niso obvezujoče.

6.3. Medijski diskurzi

“Lahko trdimo, da če je medicina nadomestila cerkev kot manager smrti, potem so množični mediji nadomestili cerkev kot razlagalci smrti, ne le v fiksijskih filmih, ampak tudi v novicah, ki trgujejo s smrtjo – na primer v prizadevanjih po smrti, da bi našli vzrok in dognali krivdo.”

(Walter 1993: 283)

Tretje območje reprezentacije smrti so množični mediji. Igrajo pomembno vlogo v ustvarjanju imaginarne skupnosti in v pisanju kulturnih skript za ljudi, ko se soočajo z lastno ali smrtjo ljubljene osebe. Čeprav mediji portretirajo smrt na različne načine (vključno z najpogostejšo nasilno smrtjo v fiksijskih filmih in vestičnih programih), predstavljajo tudi svoj model

²⁵ Terapija je “metodologija za življenjsko planiranje” (Giddens 1991: 180) ljudi in tehnika za delo na sebstvu, kakor je operacija tehnika za delo na telesu. Ima elemente rituala, potrjene s strani članov v širši imaginarni skupnosti refleksivnih samo-zavednih posameznikov.

²⁶ V srednjem veku je hospic pomenilo zavetišče za reveže, danes pa je svetovno znana organizacija za pomoč umirajočim in žalujočim.

heroja, ki se sooča z izgubo ali smrtjo in ponuja navadnemu človeku svoj zgled umiranja. Izhajajo iz dominantnih kulturnih skript in ponujajo možnost predstavljanja, da posameznikova izkušnja smrti pripada širši, univerzalni zaskrbljenosti.

V pozni moderni so osebne izkušnje odvisne od predstav, posredovanih s televizijo, časopisi, revijami, zgodbami in drugimi kulturnimi proizvodi komunikacij in reprezentacij. Komunikacijske tehnologije pomenijo, da so zveze med ljudmi, ki so nekoč temeljile na osnovi neposrednega srečanja, danes dvignjene iz lokalnega konteksta in se jih upravlja z distance. Ljudje in dogodki, ki obstajajo v različnih časih in krajih, so soočeni v novicah in medijih, kar povečuje učinek globalizacije in vzpodbuja percepcijo človeštva 'mi' (*us*) nasproti 'drugim' (*others*) (Giddens 1991: 27). Tako se oblikuje imaginarna globalna skupnost, kjer so *"predstavljena univerzalna človeška sebstva, ki jih podpirajo znanstvene konstrukcije univerzalnih človeških idej o telesu in mišljenju."* (Seale 1998: 123)

Medijske reprezentacije so vir vplivanja na vsakdanje življenje, ki je vključeno v zgodbe samo-identitete, vendar jih gledalci absorbirajo tako, da jih prilagodijo glede na lastne želje in izkušnje. Na primer 'žajfnice' so primer medijev, ki predstavljajo različne kulturne skripte, ki jih gledalci selektivno izberejo in spreminjajo, da jih prilagodijo lokalnemu socialnemu kontekstu ali biografskim zahtevam.

Walter (v Seale 1998: 125) pravi, da novičarska poročanja po katastrofi potrjujejo človeška prizadevanja racionalnega nadzora nad naravo. S poročanjem o smrti namerava odkriti vzroke tehnoloških napak in zahteva odgovore na vprašanja. Posredovanje izjav žalujočih širši javnosti vpliva na psihološki diskurz o normalnem izražanju žalovanja in oblikuje način zdrave prilagoditve.

V enaki meri, kot so hotenja po skrivanju smrti v javnosti, pa so večje zahteve po reprezentaciji smrti v njej, predvsem z množičnimi mediji (novice, nasilni filmi, številne tv serije o ravnanju z umirujočimi). Civilizacija, ki se smrti boji in jo skuša skriti, se prek medijev ob njej kolektivno naslaja. Novice o umrlih, ubitih, zakopanih, raztreščenih so čez nekaj dni pozabljene in nadomestijo jih nove (Klevišar 1999: 45). Smrt na televiziji gledalec dojema kot smrt tretje osebe, ki je tako pogosta, da je nanjo postal neobčutljiv.

2. del ŽALOVANJE - MED SMRTJO IN ŽIVLJENJEM

“Dominantne skripte, ki jih ponuja zahodna družba žalujočim, so kulturne vezi.”

(Seale 1998: 198)

Seale (1998: 32) ugotavlja, da je človeško družbeno življenje v osnovi ritualistično na vsakodnevni ravni in pomembno za razumevanje človeškega doživetja umiranja in žalovanja.

Vzdrževanje družbenih vezi je najpomembnejši človeški motiv, ki nas ohranja žive. Pri tem imata enak pomen verbalna komunikacija (poudarek je na neformalnih pogovorih) in neverbalna komunikacija telesa in čustev. Skupaj ustvarjata občutek ponosa sodelovanja v socialnih vezeh in sramoto v primeru, če so vezi pretrgane (Scheff v Seale 1998: 30).

V vsakodnevnem družbenem življenju se nenehno obračamo proč od smrti v življenje. Psihološko zanikanje smrti je nujna predpostavka za normalno delovanje, še posebej ob soočanju s smrtjo ljubljene osebe, ko se zdi življenje brezsmiselno in prazno. V tem obdobju je pomembna ritualizacija in rekonstrukcija dosedanjega življenja. Pogrebni rituali so vrsta simbolne manipulacije, ki je planirana in omogoča ljudem, da *“naslovijo probleme na ravni družbenega reda in osebne varnosti na tem svetu”* (Hertz v Seale 1998: 64). Rekonstrukcijo identitete v procesu žalovanja moramo razumeti v okviru teorije socialnega življenja, v kateri je najpomembnejše razumevanje vsakodnevnega pogovora²⁷ kot rituala. Jezik je tisti, ki se je ne glede na dobro ali slabo smrt ohranil in prenesel iz verskih na medicinski in končno v psihološki jezik (Walter 1999: 100). Rituali v pozni moderni so izraženi v trenutkih izpovedi, spovedi in v subjektivnih izkušnjah, vendar pa nanje močno vplivajo javno dostopni psihološki diskurzi, ki omogočajo sodelujočim, da locirajo svojo biografsko situacijo znotraj imaginarne skupnosti enako mislečih posameznikov.

Vsako družbeno izražanje žalosti deluje kot ogledalo, v katerem odsevajo osebna občutja (Prior 1993: 253). Modernistični moto zagovarja, da je življenje polno le, če se mrtvega spominja in hrati izganja tako, da se bolečino skriva od javnega prostora.

²⁷ Konverzacija je družbena institucija, v kateri se sodelujoči dokopljejo do množice dostopnih kulturnih skript, služijo kot mikro-rituali za vzdrževanje in obnavljanje varne zgodbe samo-identitete. Pogovor lahko služi kot medij za različne oživitvene prakse.

7. POMEN EMOCIJ IN RITUALIZACIJA POGREBNIH OBIČAJEV

“Žalovanje samo po sebi je zdravilo.”

(William Cowper, 1731-1800)

Emocije so glavnega pomena, da lahko razumemo človeško motiviranost za sodelovanje v imaginarnih skupnostih.

V zahodni kulturi velja prepričanje, da so čustva naravna in nenadzorljiva. Olajšanje, ki ga dosežemo z odkritim izražanjem čustev, je zaželeno kot pot, s katero se izognemo nevarnostim prikritih in potlačenih občutij. Čustva in z njimi pogojeno obnašanje so deloma predpisana, deloma privzgojena in deloma notranje, biološko pogojena (Pristolič 1997: 83).

Mehanizacija je s kolonizacijo zadnjega branika narave – emocij, razširila svoje imperialistično kraljestvo tehnologije in industrije. Mehanizacija družbenega življenja je prodrla v posameznikovo življenje in organom družbe omogočila manipulacijo emocij in racionalni nadzor čustvenega življenja (Meštrović 1997: 162). Čustva so postala prednostna vrednota sodobnega posameznika. Z naraščanjem družbeno priznanih emocionalnih in behavioralnih alternativ se *“rahlja kontrola nad čustvi in kodami, ki predpisujejo zadrževanje, potlačevanje in prikrivanje čustev”* (Šadl 1997: 173). V zahodnih družbah so kvazi emocije postale osnova široke manipulacije sebe, drugih in kulturne industrije na splošno. To ponazarja poimenovanje Gorga Ritzerja (Meštrović 1997): ‘mcdonalizacija družbe’, metafora za ekstremno moč in racionalizacijo, ki se je razširila tudi na področje čustev. To so pred-pakirana, racionalno proizvedena čustva – *‘happy meali’* emocij, ki jih množice konzumirajo.

“Popularna kultura sentimentalnosti” (Anderson v Walter 1999: 112) omogoča emocijam, tudi tistim ob smrti, da jih izražamo bolj javno in v javnosti tudi več pomenijo. Rekodiranje pravil čustvovanja omogoča posameznikom, da se neposredno izražajo in manifestirajo svoja čustva drugim (Šadl 1997: 168-173). Nihče ne pričakuje, da je cilj žalovalcev emocionalna stabilnost, če družba, ekonomija in družine kljub številnim smrtim funkcionirajo naprej normalno (Walter 1999: 112). Brezbrižna brezskrbnost in kičaste emocionalne reakcije na resne probleme najboljše opišejo trenutno družbeno podobo pobega na zahodu. Tako različne ali nepredvidene čustvenosti lahko zmanjšajo možnosti izražanja, ker ustvarjajo razpoloženja

negotovosti in strahu in omejujejo dejavnost žalovanja na najmanjšo možno osnovo. Lessa (v Geser 1998) spremembe opiše:

Pretirana manifestacija žalosti se povezuje z naklonjenostjo ali slabim okusom. Spomeniki so sedaj označeni s preprostostjo ali se jim celo izogiba v celoti. Nasprotno s sentimentalnimi epitafi, vklesanimi na grobu v preteklem času, moderni epitafi vsebujejo komaj kakšno odkrito čustvo. Čas žalovanja se je skrajšal ali je celo izločen, razen kot običaj zelo bližnjih sorodnikov, ki lahko v vsakem primeru sami določajo svoje obdobje žalovanja glede na preference.

Vendar pa se paradoksalno postmoderna družba nad tradicijo navdušuje, ker je smrt postala izjemno marginalizirana v vsakodnevem življenju in tako preživeli²⁸ niso pripravljeni reagirati na reflektivno posameznikove načine. Postmodernistično recikliranje in posnemanje preteklosti moramo primerjati in razlikovati od tradicionalnih vrednot s pomočjo ritualov.²⁹ Vsi rituali vključujejo določeno stopnjo bolečine in trpljenja, ki ga morajo posamezniki prestati, če hočejo postati enakopravni člani skupnosti. Ritual lahko dojemamo kot zdravilno tehniko, saj življenje trpečega dobi globlji pomen in namen, tako da je “red obnovljen, avtoriteta kulture nad naturo pa zopet vzpostavljena” (Seale 1998: 32).

Po Durkheimu (1976) so formalni rituali upravljana navodila, kako se obnašati ob svetih stvareh. Religijske družbe zahtevajo predpisano sodelovanje v aktivnostih, ki izpolnjujejo emocionalno zavezanost k vrednotam družbe in omogočajo uspešno upravljanje vsakdanjih problemov. Rituali omogočijo ljudem čutiti, da je njihovo okolje obljudeno z veličastnimi in dobrimi silami. Korenine ritualov so v skupnih družbenih vezeh. Ne obstaja čista individualna religija. Celotno v religiji individualizma pozne moderne najdemo globoke kolektivne inspiracije.

Moderne družbe se razvijajo s tako hitrostjo, da smrtni rituali ne obdržijo koraka s spreminjajočimi družbeno-kulturnimi spremembami, na primer z razvojem javnih ideologij ali mode, tipičnih filozofij osebnega življenja ali skupnih vzorcev prijateljstva ali družinskih vezi (Kearl 1997). Glavna razlika med tradicionalnimi in postemocionalnimi rituali je v tem, da

²⁸ Besedo preživeli uporabljam v pomenu: *tisti, ki živi dlje kot drug* (SSKJ 1997) in se nanaša na žalujoče, ki so preživeli smrt bližnjega.

²⁹ Ritual je vzorec obnašanja, odigran v primernem času z uporabo simbolov. Sodelovanje v ritualu utrdi članstvo v skupnosti in s simbolno manipulacijo postavlja življenje posameznika v širši, včasih kozmičen, interpretiven okvir. Namesto da bi vsak nov družbeni dogodek obravnavali različno, ponuja obredje ustaljeno obliko vedenja, tako da ljudi in okoliščin ni treba kar naprej na novo vrednotiti. Obrednost človeku omogoča, da lahko uporablja vedenjske avtomatizme.

prvi služijo kot orodje, ki sproži spontane emocije kot del kolektivne razposajenosti, drugi pa so mehanični, rutinizirani poskusi posnemanja in hlinjenja prvih (Meštrović 1997: 111). Zanašanje na dobro tradicijo pospešuje dejstvo, da so v razmerah modernega življenja občutki, okusi in verovanja različnih sorodstev in prijateljev tako raznoliki, da vsaka odklonskost od rutiniziranih vzorcev lahko povzroči resno tveganje prekršitve pričakovanj.

Spokorniški rituali³⁰ so po Durkheimu (1976) tisti, ki jih navdahnejo čustva obžalovanja in strahu. Ti rituali se praznujejo v stanju žalosti ali neugodja. Žalovanje, povezano s pogrebi, je najbolj očiten primer takih ritualov. Ritualizacija pomaga pri izogibanju čudnih nenavadnih odzivov, ki niso spodobni in sprejemljivi za druge žalovalce (Fuchs 1969: 139). Žalost povzroči, da se žalujoči *“počutijo raztreseni, zmedeni, neodločeni in odsotni od vsega kar se dogaja okoli njih”* (Fulton and Metress v Lee 2002: 102). Objokovanje in ihtenje je določeno kot simbol bolečine. Žalovanje je dolžnost in obveza. Ločevati je treba med žalovanjem in žalovalnim obnašanjem.³¹ S prvim opisujemo občutke ob izgubi, z drugim izrazom pa označujemo družbeno predpisano obnašanje v kulturi kot ustrezno za tiste, ki so utrpeli izgubo.

Žalost, kot jo razumejo teorije preživelih, je reakcija na ekstremno škodo v družbenih vezeh. Če citiramo Freuda (v Seale 1998: 193): *“Ljubiti nekoga pomeni dati mu delček sebe in ko ta oseba umre, z njim umre delček tebe.”* Umrli ostane v zavesti žalujočega kot podoba, spomin ali celo obsesija. Smrt ljubljene osebe spremeni obnašanje žalujočega, ga spomni na človekovo končnost in predrugači pomen predmetov in stvari v okolici. Umrljivost je povezana s škodo varnega občutka sebstva, zato zahteva potrditev moralne povezanosti in enotnosti skupnosti. Spokorniški rituali so na splošno kolektivne ceremonije, ki proizvajajo stanje kolektivne razposajenosti in omogočajo ponovno vzpostavitev družbenega reda in krpanje ontološke varnosti žalujočih tako v pogrebnih ritualih tradicionalnih družb kot v mikro-interakcijah žalujočih posameznikov postmodernih družb. Vstajenje mrtvih, ponavadi tema organizirane religije, lahko v pozni moderni razumemo kot vstajenje upanja v preživele in njihovo nadaljnje življenje.

³⁰ Pogrebni rituali naj bi z antropološkega vidika kot ceremonije, zavestne kulturne oblike enega najstarejših, splošnih in nezavednih človeških impulzov – potrebe po olajšanju žalosti zaradi smrti in umiranja – tako imeli tri cilje: 1. vplivanja na prihodnost umrlega; 2. tolažba in zagotovitev dobrih razmer za preživele bližnje sorodnike; 3. sodelovanje pri revitalizaciji skupine (Habinc 2000: 15).

³¹ Teorije o žalovanju ločujejo: *bereavement* je objektivno stanje izgube nekoga ali nečesa (izguba ljubljene osebe, odvzem); *grief* se nanaša na emocije, ki se sprožajo ob izgubi (žalost, bolečina) in *mourning* je obnašanje, ki ga socialne skupine pričakujejo, da bo sledilo izgubi (žalovanje, objokovanje) (Kastenbaum v Gorle 2002).

8. OD TRADICIONALNEGA DO SODOBNEGA ŽALOVANJA

“Od instant kave do instant pogreba.”

(Meštrović 1997)

Nasprotno od predmodernih družb, kjer so se simboli razodevali v izdelanih ritualih in poudarjali prehod v posmrtno življenje, smrt v visoki moderni teži k privatnemu dogodku in izključuje vse vezi s spiritualnim potovanjem in nefizičnim kraljestvom prednikov. Sebstvo žalujočega dobi pozornost v smislu managementa žalovanja in preživetvenih strategij.

Tabela 1: Družbeni kontekst žalovanja

	tradicionalna družba	moderna družba	visoka moderna družba	postmoderna družba
družbeni kontekst	skupnost	javno vs. privatno	profesionalni eksperti opredeljujejo privatno izkušnjo	osebna izkušnja postane javna
moč	religija	medicina	terapevti	sebstvo
doživljanje žalovanja	družbeno žalovanje	privatno in posebno žalovanje	proces žalovanja, svetovanje	mutual help group ³²
zahtevan način	rituali	stoična zadržanost	ekspresiven pogovor	ekspresiven, pripoveden pogovor
mrtvi	skupina prednikov	zasebno spominjanje, javno pozabljeni	preboleti	živijo naprej v pogovoru

Vir: Walter (1999: 186)

³² Skrb za žalujočega ali ‘mutual help groups’ ali MHG’ so skupine, v katerih se delijo izkušnje in občutki ljudi, ki imajo slabe izkušnje z domačimi in čutijo, da jih nihče ne razume ali ne more razumeti; skupine tako nudijo socialno povezanost, ki temelji na pogovorih in ritualih (Walter 1999: 202).

1. Tradicionalne družbe

Člani tipično živijo v majhnih naseljih, v katerih poznajo umrlega in žalujočega, tako da žalujoči dnevno srečuje ljudi, ki so poznali pokojnika. Kjer ima religija pomembno vlogo, še posebej obstajajo jasna pričakovanja, kako naj bi oseba žalovala. V mnogih takih družbah igrajo pomembno vlogo predniki.

2. Moderne družbe

Člani nasprotno od tradicionalne družbe živijo v velikih mestih in le peščica ve, da oseba žaluje. Izkušnja žalosti je privatna. Četudi družbeno žalovanje in religijski rituali obstajajo, je žalovanje osebno in skrito za zaprtimi vrati. Oseba ne ve, kako se obnašati v javnosti in katera čustva so normalna. Glavna pomoč so tablete zdravnika.

3. Pozno moderne in postmoderne družbe

Obstaja vzajemnost javne skrbi in osebnega doživljanja smrti. Izkušnja osebnega postane avtoritativna v despiritualnem, deritualiziranem, desocializiranem dožemanju žalovanja. Istočasno znanstvena medicina žalosti ne ignorira več, temveč jo kategorizira. Proces osebnega žalovanja nadomešča družbeno žalovanje kot okvir regulacije. Posameznik ima možnost definiranja lastnega žalovanja in s tem nastaja različnost glasov, ki spodbujajo univerzalen proces žalovanja.

V tradicionalnih družbah so bili pogrebni obredi dolgotrajni in obvezni, trajali so tudi več mesecev, ker človeška zavest ni mogla sprejeti konca smrti. V 19. stoletju je žalovanje opustilo veljavne konvencije in začelo se je obdobje histerične žalosti. Smrt druge osebe je postala tvoja smrt. Na zahodu se je namesto kulta mrtvih uveljavil kult nagrobnih spomenikov. Danes so pogrebni rituali hitri in kratki, niso več zadeva celotne skupnosti; postali so zasebna stvar družine in prijateljev umrle osebe (Mellor 1993: 20). Smrt sproži šibko družbeno reakcijo in pogrebi postanejo praktično instantni. Mrtvi člani so iz družbe izključeni hitro in z minimalno psihično bolečino žalovalcev. Vse formalnosti glede umrlega so opravljene popolnoma diskretno, sožalje se navadno izraža le na pogrebnem ceremonialu. Vidni dokazi žalovanja (žalna obleke, konvencionalno obnašanje) počasi izginjajo. Prevelika žalost velja za morbidno in nenormalno. Na primer: v tradicionalnih družbah so vdove lahko nosile črna oblačila več let v znak žalovanja, v postemocionalni³³ družbi pa bi bilo takšno

³³ 'Postemotional society' je pojem Stjepana G. Meštovića, ki pomeni razširjanje kulta mehanizacije na področje emocij. Čustva so medonizirana, okamenela, rutinizirana ali kakorkoli drugače umetna. Taka družba se ni

obnašanje označeno za odklonsko ali celo vprašanje psihičnega problema. Od postemocionalnega posameznika se pričakuje, da bo žaloval hitro, se vrnil na delo in se prisilil v 'normalno stanje' v nekaj dneh. Obiski grobov so vse redkejši, vedno več je upepelitev. Sodobna odstranitev trupla je del strojne kulture v celoti. Pogrebni obred se prilagaja prisotnim. Cerkev je obred relativno poenotila, demistificirala in humanizirala. Pogrebi so hitri, učinkoviti in racionalni, opušča se temeljne simbolne reference. Izginjajo črni zastori, pogrebna mrtvaška vozila, ni več pogrebni povork. Zaradi smrti se ne sme izgubljati časa, ker je čas denar. *"Smrt se je komercializirala"* (Meštović 1997: 130). Mcdonalizacija kot ameriško utelešenje učinkovitosti in standardizacije, se je razširila na vsa družbena področja, tudi na področje smrti in pokopališč. Geary (v Walter 1999: 34) pravi: *"Mrtvi so pozabljeni [...] nikoli poprej ni človek pobil toliko ljudi tako učinkovito ali jih pozabil tako popolno."*

Sodobno žalovanje je stvar samo-kontroliranja. Dejstvo je, da je žalovanje tako kot preostali del življenja v sodobni družbi, refleksiven proces preverjanje, če delaš 'o.k.'³⁴ (Giddens 1991). Z detradicionalizacijo postaja žalovanje kaotično, še posebej znotraj družin. Prednost demokratizacije žalovanja je v svobodnem načinu posameznikovega žalovanja, slabost pa v povečanem kaosu, anomiji in nezanesljivosti pogrebni ritualov (Walter 1999: 125). Prav zaradi množice raznolikih možnosti je še toliko bolj pomembno, kako družba smrt in žalovanje integrira in regulira v obstoječe sisteme družbenega, političnega in ekonomskega delovanja.

zmožna spominjati nekega zgodovinskega dogodka brez razpravljanja in interpretiranja, ki je nekomu v korist (Meštović 1997: 116- 146).

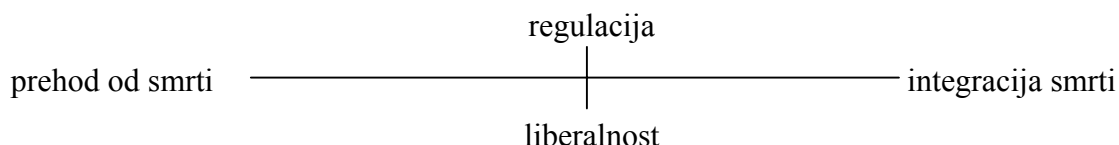
³⁴ Sodobno žalovanje je stvar samo-kontroliranja, ki mu asistirajo nasveti družine in prijateljev, razne knjige, svetovanja in skupine. Podobno je v sodobnem zakonu ali otroštvu, kjer se zakonci ali starši stalno sprašujejo, če delajo prav, hodijo k terapevtu in se posvetujejo na različne načine (Giddens 1991).

9. INTEGRACIJA IN REGULACIJA ŽALOVANJA

“Žalovanje je nujen družbeni proces prilagajanja, s pomočjo katerega izživimo svojo bolečino in se kasneje lažje vključimo v družbo.”

(Morin 1981: 90)

Tabela 2: Dimenzije skrbi za žalujoče

Vir: Walter (1999: 203)

Splošen princip žalovanja je prisoten v različnih družbah sveta: izločitvi zaradi smrti vedno sledi nova integracija. Hertz (v Meštrović 1997: 130) proces žalovanja in ponovne integracije opisuje:

Smrt v normalnih razmerah pomeni začasno izključitev posameznika iz človeške skupnosti. Ta vpliva na prehod iz vidne družbe živih v nevidno družbo mrtvih. Žalovanje je nujno za preživele. Smrt kot družbeni fenomen predstavlja dvojen in boleč proces mentalne dezintegracije in sinteze. Le ko je proces zaključen v družbi in mir znova pridobljen, lahko žalujoči preseže smrt.

Thomas pravi, da se tam, kjer je žalovanje splošna, institucionalizirana in kodificirana praksa, skoraj ne pojavljajo primeri ‘patološke žalosti’, za razliko od dogajanja na zahodu, kjer vse deluje v smeri prepovedane žalosti (Thomas 1980: 64). Zavračanje žalovanja se kaže kot posledica odtujevanja in zanikanja smrti, saj mehanizmom žalosti lahko omogočimo delovanje šele takrat, ko sprejmemo smrt drugega in našo lastno smrt kot neizogibno.

V sociologiji obstajata dva problema žalovanja:

1. Problem socialne integracije smrti
 - Žalujoči so razpeti med žive in mrtve – kako jim uspe obdržati zvezo z umrlim v racionalni sekularni družbi, ki za smrt nima prostora?
2. Problem regulacije
 - Vse družbe kontrolirajo in skrbijo za moteče emocije žalovanja – kako je to urejeno v sodobni zahodni družbi?

Tabela 3: Žalovanje v anglo-ameriški kulturi

regulacija žalosti			
		zadržani občutki	izražanje čustev
integracija z mrtvimi	prebolevanje mrtvih	popularna kultura (institucionalna kultura, delovna mesta, bolnišnično straženje), moški zadržki	klinična oskrba, svetovanje
	nadaljevanje vezi z mrtvimi	postmoderno različnosti	opevanje
		privatne izkušnje, novodobna post-sekularizacija	katolicizem, viktorijanski romanticizem, MHG, vloga žensk

Vir: Walter (1999: 206)

9.1. Problem integracije

“Vsak se mora soočiti z izgubo in se naučiti, kako živeti naprej. Obenem pa hoče umrlo osebo imeti živo ob sebi, zato se tako zelo trudi obdržati spomin na pokojnika.”

(Benschop 2003)

- Dva pola v problemu integracije:
 1. živi morajo pustiti smrt za sabo in živeti naprej brez umrlega;
 2. smrt je vedno z nami in žalujoči ohrani stik z mrtvimi.

Žalovanje vsebuje nujnost ohraniti in ostati z umrlim in hkrati nujnost nadaljevati s svojim življenjem. Družbe variirajo v svoji legitimaciji nujnosti. Romanticizem 19. stoletja je legitimiral nujnost ohranjanja mrtvega v življenju, modernizem 20. stoletja nas opozarja na nujnost pozabljanja preteklosti in hkrati načrtovanja prihodnosti, medtem ko postmodernizem spodbuja raznolikost, v kateri sta dovoljeni obe nujnosti. Le malo ljudi pusti umrlega čisto za

seboj, večina obdrži z umrlim določeno zvezo, kljub temu da vzpostavlja nove družbene zveze. Pokojnika ne pozabi, ampak transformira staro zvezo v novo. Starejši z malo časa nimajo motiva da prebolijo, ampak se držijo svojih spominov in čakajo na združitev z ljubljanim v onostranstvu (Stroebe and Schut v Walter 1999: xiv).

Čeprav popularna kultura dovoljuje obe nujnosti, pa je potrebno poiskati pravilno razmerje med spominjanjem in pozabljanjem, saj je vsaka skrajnost lahko obravnavana kot nenormalno žalovanje. Nuja po nadomestitvi pokojnika se izraža v ponovnem poročanju, novorojencih, druženju udov, iskanju praktične in emocionalne pomoči, nuja spominjanja pa je mogoča na več načinov in se izraža javno ali zasebno. Popularno žalovanje v primeru smrti slavne osebnosti lahko vzpostavi skupno objokovanje. Na splošno so le vojne žrtve in znani umrli tisti, ki se jih spominja kolektivno. Navadno umrli so enaki navadno živečim - privatni posamezniki, ki jih družba lahko pogreši. Za tiste, ki so umrli civilno, je pozabljanje bolj pogosto kot spominjanje, še posebej v javnosti.

Način ohranjanja vezi z umrlim je, da kljub biološki smrti, ostaja za žalujoče družbeno živ. Družbena smrt ne nastopi, dokler se vsaj kdo še spominja umrlega oziroma dokler se o umrlem pogovarja, vendar pa je v sodobnih zahodnih družbah pogosto ravno obratno: oseba družbeno umre pred biološko uro smrti. Družbene smrti se ljudje najbolj bojijo.

Strah žene posameznike, da v času življenja sami 'poskrbijo za lastno nesmrtnost'. Različice simbolne nesmrtnosti so možne z občutkom žrtvovanja za nacionalne ideologije in verovanjem v konstrukcijo imaginarnih skupnosti, v seksualni ljubezni, zamaknjenih religijah, v vojnah in nasilju, ki vključuje zmago osebnega preživetja. Danes je takšna nesmrtnost možna tudi v religiji sebstva pod nadzorom psihologije kot oživitveni diskurz. Seale (1998: 64) izpostavlja postavljanje spomenikov različnih vrt (materialih, virtualnih, nadaljevanje rodu ipd.) kot način simbolne nesmrtnosti, ki označujejo željo smrtnikov, da se jih po smrti spominja. Nagon pustiti za seboj spomenike, se vidi tudi bolj splošno. Produkcija del umetnosti ali literature, iskanje slovesa in ugleda je le en način zbiranja materialnih stvari, ki jih zapušča umirajoči. V moderni družbi je tradicija prednikovega znanja zamenjana z vrednimi kulturnimi proizvodi, ki zagotavljajo nadaljevanje osebnosti po smrti.

9.2. Problem regulacije

“Žalovanje ni spontano izražanje individualnih čustev.”

(Durkheim 1976: 567)

- Dva pola problema regulacije:
 1. emocije žalovanja morajo biti zadržane, še posebno v javnosti - kar lahko pomeni dobro pot prebolevanja, če je način odobren s strani popularne kulture;
 2. bolečina in žalovanje morata biti izražena, pogovor je najvažnejši, če žalujoči hoče okrevati in prebroditi trpljenje – pri tem pomagajo hospici, razne verske skupine, subskupine za samopomoč (npr. forumi in klepetalnice na internetu).

Tabela 4: Ekonomija in kultura

	19. stoletje	sredina 20. stoletja	pozno 20. stoletje
ekonomija	zgodnji industrializem	triumf kapitalizma	pozni kapitalizem
kultura	romanticizem	modernizem: čas tehničnih ekspertov	postmodernizem: avtoriteta potrošnika
žalovanje	nadaljevanje vezi	ukvarjanje z žalostjo in prebolevanjem	vsak žaluje drugače

Vir: Walter (1999: 207)

Religija in popularna kultura morata združiti pozicijo prednikov, v kateri je smrt dobro poznana celotni množici družbe, saj brez tega žalovanje navadno postane privatno žalovanje, kar je tako pogosto v moderni družbi (Walter 1999: 37). V zahodni družbi beli človek žaluje skladno z zapovedmi naravnega in notranjega procesa žalovanja. To je proces, ki je podprt in hkrati oviran s strani kulture, ampak z njo ne vzdržuje stikov na kompleksen način, kakor v preteklosti v drugih družbah, kjer je žalovanje povezano s kulturo na različne načine (Walter 1999: xv).

Žalost je odigrana, pozvana v družbenem kontekstu tako kot je tudi zatrta znotraj njega; *“obstajajo jasna pravila, kako jo odigrati”* (Davies v Walter 1999: 120). To so emocionalni skripti, ki jim je treba slediti. Trenutno se oglašuje, da je treba žalost izraziti javno, spet

drugič, da je treba žalovati v tišini. Odvisno od situacije se pričakuje jokanje ali tišina, govorjenje ali molčanje.

Prehod od spontanosti v izražanju čustev ob žalovanju v viktorijanski dobi k stoicizmu 20. stoletja, ki sta ga izrodili svetovni vojni, se od časa miru na zahodu v drugi polovici 20. stoletja zopet prebija v ospredje ekspresiven način izražanja čustev (Walter 1999: 136). Ko ima človek popolno svobodo, ne ve, kako jo uporabiti in anksiozno pogleduje naokrog, kako jo uporabljajo drugi. Čeprav je človek svoboden slediti osebnim nagnjenjem, to še ne pomeni, da je žalovanje osvobojeno družbenega vpliva. Svoboda ne obstaja znotraj socialnega vakuumu.

Strukturni faktorji (Walter 1999: 73): družbena razdrobljenost, družinska fragmentacija, geografska mobilnost in dolgo življenje omejujejo spominjanje. Ko socialne skupine postajajo večje, se ljudje med seboj ne poznajo in smrt neznanca nanje ne vpliva, zato se večajo razlike med tistim, ki utrpí izgubo, in ostalimi. Žalovanje postane psihološka izkušnja posameznika in ne skupine. Posameznikova žalost nadomesti skupinsko žalovanje, ko postane glavna točka povezanosti nuklearna družina in ne več širše sorodstvo. To je v 19. stoletju povzročilo obsesijo s smrtjo drugega: 'Kaj bo z mano, ko umre moj ljubljani?' V tem smislu je žalovanje izum romantičnega gibanja. Zaradi pomanjkanja veljavnosti prednikov in formalnih religijskih običajev spominjanja so vsakdanji pogovori v privatnih vezeh verjetno edini način ohranjanja mrtvih med nami (Walter 1999: 82).

Naloga poiskati pravo besedo in pravo gesto je padla nazaj na posameznika. Turner (v Geser 1998) problem opiše:

Refleksivna dekonstrukcija skupnih okvirjev za obvladovanje smrti je tako intenzivna, da celo oseba, ki se znajde na pogrebu, pogosto ne ve, kako naj se vede ali govori, ker v preteklosti predpisani rituali niso več dostopni.

To prikazuje, kako je ločitev smrti iz javne sfere postala prisotna v zasebni sferi kot potencialno dominantna in preteča. Ljudje, ki se soočajo s smrtjo, se pogosto soočajo z "vedenjsko negotovostjo, psihološko zmedenostjo in niso zmožni rekonstruirati družbeno pomembne lastne realnosti" (Gehlen v Mellor 1993: 20).

3.del Študija primera: OŽIVITEV SMRTI - INTERNET KOT MEDIJ MED JAVNIM IN ZASEBNIM

“Ne moreš živeti večno. Vprašanje je, ali lahko ostaneš mrtev večno?”

(Benschop 2003)

Smrt je eden redkih univerzalnih parametrov, ki združuje individualno in družbeno življenje, zato osebno žalovanje nujno potrebuje družinsko podporo oziroma skupni mehanizem. Proces žalovanja je struktura za javno izražanje žalosti (Seale 1998: 197). Žalujoči potrebujejo odtok žalosti in pomoč pri svojih strahovih, jezi, krivdi in drugih emocijah, ki spremljajo izgubo ljubljene osebe.

V naši individualistični kulturi smo smrt personalizirali do te mere, da je bolečino vedno težje deliti ali celo dopustiti, da bi okolica vedela, da se z njo soočamo (Vidmar 1997: 45). Prepoved izražanja žalovanja, ki ga je zaradi statusa deviantnosti in nenormalnosti treba zdraviti, in prepoved javnega sproščanja napetosti, vnaša v družbo negativne posledice. To sproža velike travme pri svojcih, ker ne morejo izživeti žalosti ali zanjo enostavno nimajo časa. Thomas (1980: 64) poudarja, da kljub zanikanju, bolečina ob izgubi najdražjih nedvomno ostaja tudi danes.

Konvecionalni mediji, kot so tisk, radio in televizija, niso veliko prispevali k pomlajevanju družbenega diskurza o smrti. Stereotipne osmrtnice in poročanja o smrti v lokalnih časopisih ne ponujajo odтока privatne žalosti. Radio in TV nista našla načina obveščanja o umiranju navadnih ljudi – vedno manj možnosti dajeta preživelim za izražanje žalosti, hvaljenje umrlega ali spomine nanj. Geser (1998) obtožuje konvencionalne medije, da so prispevali k marginalizaciji umiranja in smrti iz vsakodnevne kulture s potiskanjem skoraj vseh dejavnosti, povezanih s smrtjo, v sfero privatnega, kjer so ljudje nezmožni razviti nove kolektivne kulturne vzorce pribežališč.

V zelo kratkem času so množični mediji utrdili ‘modo’ javnega objokovanja in žalovanja, strnjenega na nekaj dni, ki sledijo fizični smrti. Kasneje so žalujoči v bolečini in žalosti prepuščeni samim sebi, ko se trudijo vzpostaviti novo psihološko ravnotežje in reorganizirati vsakdanje družbeno življenje.

Pomanjkanje medijske podpore lahko razumemo tudi kot razhajanje z naraščajočimi posameznikovimi in družbenimi potrebami po novih oblikah žalovanja in spominjanja, ki bi bile bolje povezane z modernim vsakdanom ter bolj čvrsto integrirane v subjektivne psihološke procese in v strategije soočanj z izgubo družbenih vezi ob smrti. Povečanje teh potreb lahko opazimo hkrati s povečanim nezadovoljstvom glede neprimernih prijemov, ki so trenutno na voljo za javno izražanje (Geser 1998).

Nove oživitvene prakse se trudijo ukiniti protislovje med privatno izkušnjo in javnim diskurzom, ker niti tradicionalne cerkve niti religiozno grupiranje ali katerakoli konvencionalna sekularna institucija ne more biti kanal novim zahtevam, saj je malo verjetno, da bi se docela odzvala heterogenim (in večinoma sekulariziranim) vzorcem individualiziranih strategij soočanja, vrednot in verovanj. Vzrok je v tem, da tudi če kultura in osebna ljubezen dovoljujeta govor o umrlem, socialna, geografska in družinska struktura lahko ta pogovor zadržujejo.

Uporaba interneta predstavlja način, s katerim simboli privatnega žalovanja lahko postanejo javno izraženi in obče veljavni. Konstruira se imaginarna skupnost enako mislečih anonimnih posameznikov, med katerimi se žalujoči počuti domače in simbolično povezuje svojo biografijo z drugimi člani imaginarne skupnosti. Skupaj se ponovno priključujejo svetu živih (Seale 1999: 198). Ena od bolj fascinantnih funkcij interneta je, da ponuja fleksibilen in prilagodljiv medij, ki je zmožen obdržati stik s spremenljivimi mislimi in emocijami. Internet ni le sredstvo javnega izražanja, ampak tudi nov način spominjanja pokojnika v smrt zanikajoči kulturi.

Medtem ko je bila tradicionalna kultura jasno določena z vidno ločitvijo vzajemno-procesne kulture (družbena dejstva) in fiksne materialne kulture (artifakti), spletne strani lahko umestimo nekam vmes. Gledano s procesnega, 'tekočega' vidika, so virtualni spomeniki pogrebni zavodi, vedno odprti za nove vložke. Gledano iz fiksne strani pa predstavljajo 'temeljno grobnico', ki ima možnost rasti in razvoja. Na bolj teoretični ravni je internet močno orodje, ki lahko poveže subjektivna mentalna stanja in konkretno kulturno izražanje.

10. POMEN INTERNETA ZA POVEZAVO PRIVATNE IN JAVNE SFERE

“Njegov grob bo v celoti virtualen, kar pomeni, da ga bodo hodili ob prvem novembru in rojstnem dnevu obiskovat na internet. Tam bodo kliknili na njegov nagrobni spomenik, kjer bo o njegovem življenju in delu pričala bogata zakladnica videobiografskega gradiva.”

(Aleksič 2005)

Od vseh univerzalnih tehničnih naprav le računalnik funkcionira kot delovno orodje za vsakega posameznika, kot tudi komunikacijsko orodje za kontaktiranje prijateljev ali sodelavcev in je hkrati ‘objavljen’ instrument, ki najširši svetovni javnosti dovoljuje dostop do raznovrstnih podatkov.

Digitalizacija omogoča osnivanje multimedijskega univerzuma, kjer vse oblike privatnega, delno privatnega in javnega izražanja postanejo komponente enotne sfere s tem, da so prenosne in imajo možnost reprodukcije brez posebnih naporov in izdatkov. Zadnja leta je bil narejen gromozanski korak k digitalizaciji teksta, govorne besede, glasbe, slike in filma. Najpomembnejša naloga računalniških mrež je pospeševanje kulturne produkcije in kulturnih sprememb: z objavljanjem subjektivnih misli in emocij, s ‘prevajanjem’ informalne družbene komunikacije v objektivne vzorce, kot so besede, barve, zvok in slike, ki se lahko zlahka shranijo, ponovijo ali posredujejo določenemu posamezniku ali skupini, kakor tudi nedoločeni globalni javnosti.

Internet razširja področje kulturnega izražanja z javno objavo misli in emocij, ki so bile doslej skrite v posameznikovih mislih ali izražene le v informalnih medosebnih odnosih in bogati kulturo z zapisom mnogih subjektivnih izrazov (ki se navadno pojavljajo le v dnevnikih ali avtobiografijah), ki so neizobraženim ljudem neznani.

Če po Bergerju (1988) trdimo, da so človeške družbe in kulture osnovane na kolektivno deljenih vzorcih pomena, potem je tudi internet arena, kjer se delijo takšne medsubjektivne produkcije. Internet nadomešča primanjkljaj vseh ostalih medijev. Dostopnost vsem uporabnikom in popolna odsotnost družbene kontrole omogoča komuniciranje o marginaliziranih temah, ki niso ‘dovoljene’ ali primerne v neposrednih interakcijah ali katerih drugih kanalih izražanja.

11. NAČINI UPORABE INTERNETA V PROCESU ŽALOVANJA

“V času žalovanja lahko kakršenkoli način komuniciranja ljudem pomaga pri zdravljenju.”

(Judy Tatelbaum, psihoterapevtka)³⁵

Za mrtve spletna pokopališča služijo kot spominske strani, za žive pa so prostor za žalovanje, ponujanje sožalja in ponovno oživljanje umrlih. Prednost digitalnih spletnih spominskih strani je, da niso omejeni na tekst. Lahko dodaš fotografije, glasbo, filmček in odpreš žalno knjigo. Z objavo osmrtnice na internetu dosežeš več ljudi, ki so poznali pokojnika, in jim z virtualno pogrebno svečanostjo ponudiš možnost, da se prek interneta poslovijo od pokojnika, če na pogrebu ne morejo biti prisotni.

Internet lahko uporabimo kot medij, ki nam olajša žalovanje na štiri načine (Benschop 2003):

1. Obveščamo o smrti in pogrebu na internetu - **virtualne osmrtnice**

Osmrtnica je obvestilo o pokojniku oddaljenim sorodnikom in prijateljem, ki jih je spoznal na življenjski poti. V predindustrijskih ureditvah so bili običaji za obveščanje okoliške skupnosti z zvonjenjem cerkvenih zvonov ali pritrjevanjem obvestil na javna mesta. Danes je to nemogoče, že zaradi geografske razpršenosti ljudi. Osmrtnice na internetu so sodoben način obveščanja, ki je lahko dostopen in veliko cenejši od objavljanja osmrtnic v lokalnem ali nacionalnem časopisu oziroma radiu.

V Sloveniji imamo posebno stran (<http://www.osmrtnice.com/>, ki deluje od 3.1.2005), kjer je možno objaviti osmrtnico ali zahvalo (priloga A) s svojimi besedami in z izbiro ozadja, pesmi, sveč ali virtualnega cvetja (priloga B).

2. Vse preživele vpletemo v organizacijo pogrebne slovesnosti - **virtualna pogrebna slovesnost**

Z namestitvijo kamer in ustreznih cevi v poslovilne dvorane je omogočeno spremljanje pogrebne svečanosti prek interneta. Na Ljubljanskih Žalah je ta projekt šele v idejni fazi tako da dejansko v Sloveniji ni možno spremljati pogreba preko spleta. *“Po monitorju bi slovesnost spremljali tisti, ki bi imeli dostop do gesla, za katerega bi se tudi plačevalo: storitev naj bi bila pisana na kožo žalujočim v tujini, njihova navzočnost pa bi se tudi*

³⁵ Electronic Mausoleums: Virtual Gravesites, Real Tears (1997) , <http://virtualmemorials.com/articles/abcnews.html> (23.8.2005).

izpisala na posebni tabli v žalni dvorani” (Aleksič 2005). Način je posebej prikladen za geografsko razpršene žalovalce in s predvajanjem omogoča večkratno podoživljanje pogreba in poslavljanja od pokojnika. *“Tako bo recimo stara teta na vozičku lahko spremljala pogrebne slovesnosti kar iz internetnega kotička doma starostnikov. Sorodnikom iz Argentine pa ne bo treba plačevati dragih letalskih kart ali pa iskati izgovorov, zakaj jih ni bilo na pogreb”* (Cerar 2003). Če bo prišlo do realizacije in kako se bo zadeva obnesla, bo pokazal čas.³⁶

3. Spomin na umrlega obdržimo kot živega - **virtualni grob**

Skupaj s pogrebi in ostalimi kolektivnimi dejanji, ki sledijo smrti, izražajo spomeniki odnos do smrti in pokojnikov na splošno in take povezave so zelo pomembne za razumevanje človeškega obstoja in družbenega življenja kakor tudi družbenega in političnega reda. Nagib h kreiranju različnih oblik spomenikov je univerzalen in skupen vsem kulturam (Palmer 1993 v Marshall), zato ni presenetljivo, da so ‘izumili’ tudi spletne strani, ki omogočajo postavitev spletnih spomenikov.³⁷

Virtualna pokopališča izpolnjujejo enako funkcijo kot tradicionalna lokalna pokopališča: so kulturne institucije, ki simbolizirajo vrednote in norme, kaj družba je ali bi morala biti, kateri so njeni člani in kaj bi radi bili (Geser 1998). Izdelava oziroma postavitev spletnega groba je zelo enostavna, navodila so jasna, možnosti raznolike. Vendar pa je za takšen spletni grob treba plačati prav tako kot za prostor na realnem pokopališču, a je cena zaenkrat veliko manjša.

Preživeli lahko objavijo spominsko stran na spletu individualno ali uporabijo specializirane strani na tem področju. V Sloveniji je to mogoče na že omenjeni domeni <http://www.osmrtnice.com/>, ki vsebuje link na spominski vrt³⁸ (priloga C), ki pa je zaenkrat še prazen, in spletno pokopališče na <http://www.cemeteryonweb.com/> (priloga

³⁶ Na uradni strani podjetja (<http://www.jh-lj.si/anketa.php?u=r&id=7>, 10.9.2005) poteka anketa: ‘Ali bi spremljali pogrebno svečanost preko interneta?’ Rezultati na dan objave, 30.03.2005 in 418 odgovorov je bila 41% da in 59% ne.

³⁷ Spletni spomeniki so kratki vstopi v skupne nekrološke strani kot je virtualni spominski vrt, kjer se lahko (celo živali) spominja (<http://catless.ncl.ac.uk/Obituary/aboutvmg.html>).

³⁸ “Za naš Spominski vrt je povsod omenjeno, da je v bistvu mišljen kot digitalno urejena fotografija resničnega groba (se pravi resnična fotografija, bližnja okolica malo zabrisana, vedno sveže rože in animirane sveče). Verjemite, da je to zadnja stvar, za katero verjamem, da se bo kmalu prijala..” (Pibernik, M., osebna komunikacija, 27.03.2005).

D), ki naj bi po napovedovanjih že začel delovati, vendar je stran še v obdelavi.³⁹ Drugače pa je število virtualnih spletnih vrtov veliko in možnosti oblikovanja groba neomejene. Na domeni LuxEterna⁴⁰ (priloga E) se najde veliko slovenskih imen.

Žalujoči imajo možnost oblikovanja individualne spominske strani, ki je neodvisna od skupnih strani na virtualnem pokopališču. Na spletu sem našla le tri slovenske spominske strani,⁴¹ ki so posvečene medijskim osebnostim.

4. Žalujemo skupaj s tistimi, ki žalujejo - **virtualne žalujoče skupine**

Veliko žalujočih potrebuje dodatno podporo v procesu 'okrevanja' in včasih tudi pomoč profesionalnih socialnih delavcev. V tem procesu je dobrodošla pomoč sožalujočih ljudi, ki imajo podobne izkušnje. Lahko se pogovarjajo z drugimi žalujočimi preko interneta in velikokrat se oblikujejo virtualne skupine žalovanja. Navadno jih spremlja profesionalni moderator, ki preprečuje, da pogovori ne zaidejo v negativno spiralo. V slovenščini se tema žalovanja pojavlja na kar nekaj forumih, še posebej ob smrti znanih osebnosti, le en forum pa ima lastnosti virtualne žalujoče skupine in je dosegljiv na strani <http://www.solzice.com/forum/index.php> (priloga I) in spada v dejavnosti društva Solzice - pomoč družinam, ki so izgubili otroka med nosečnostjo ali kmalu po porodu.

Gre za pogovarjanje o problemu, poudarek je na konverzaciji in javnem izražanju žalovanja, podoživljanju bolečine in spravlanje bolečine iz sebe v zameno za občutek 'varnega članstva v imaginarni skupnosti' (Seale 1998: 196). Te skupine ponujajo ljudem zatočišče, v katerem lahko žalujejo, ampak zelo redko vsebujejo tudi dejanska navodila, kako se reintegrirati nazaj v družbo.

³⁹ "Ljubljanska oglaševalska agencija Geny-Interactive bo aprila 2005 kot prva na svetu predstavila spletno pokopališče. Na domeni bodo lahko uporabniki svojcem uredili pravcate spletne grobove. Za razliko od standardnega pokopališča bodo spletni grobovi omogočali, da o pokojniku izvemo praktično vse - spletno pokopališče bo hkrati tudi baza informacij. Spletno pokopališče bo tako z vsemi možnostmi, ki jih nudi internet, uporabnikom ponujalo objavo fotografij, informacije o življenju in delu pokojnika, možnost izbire nagrobnikov, prižiganje svečk ob pomembnih pokojnikovih obletnicah, družinsko grobnico, najljubšo pokojnikovo melodijo, 'message board' in obvestila svojcem ('mailing lista'). Poleg tega bodo lahko uporabniki izbirali med javnim ali privatnim dostopom do grobov. Glede na tehnološke možnosti, ki jih ponuja internet, bomo sčasoma dodali še druge možnosti." (<http://www.macarol-co.si/slo/Novice/obvestilo-19122004.htm>, 19.12.2004).

⁴⁰ 'LuxEterna' ni nadomestilo za realno pokopališče, ampak je njegov podaljšek. Je virtualni poslednji kraj počitka, ki preko interneta ponuja dodatne možnosti spominjana na ljubljene (<http://www.luxeterna.net/>).

⁴¹ 1. najbolj obiskana in hkrati tudi najbolj oblikovana in pestra stran je posvečena pokojnemu pevcu Nejcu in skupine BePop (priloga F), 2. stran je posvečena 10. mesečnemu dojenčku, ki je umrl zaradi podhranjenosti in je postal predmet razprave v medijih (priloga G), 3. stran je v spomin igralca pink-ponga, ki je umrl ob prečkanju železniške proge (priloga H).

12. DRUŽBENO-KULTURNE PREDNOSTI, FUNKCIJE IN POSLEDICE UPORABE INTERNETA ZA ŽALOVANJE

“Ob smrtni predpostavki postane življenje transparentno in razkrijejo se vsi osnovni družbeni in kulturni problemi.”

(Richard Huntington in Peter Metcalf 1991:25)

Kako uporaba interneta spremeni naše pogrebne rituale in kako vpliva na naše doživljanje in soočanje s smrtjo? Ali je virtualno življenje po smrti možno? Ali z uporabo interneta nastajajo novi pogrebni običaji? V kolikšni meri žalovalci uporabljajo internet kot komunikacijski medij? To so vprašanja, ki si jih zastavljajo sociologi in teoretiki žalovanja.

Trenutno je internet velik laboratorij različnih kulturnih iznajdb, ki so na testiranju in se velikokrat izkažejo kot napaka. Lahko sklepamo, da bodo spletne spominske strani ostale, kar predstavljajo sedaj: marginalna zanimivost brez širšega razpona in brez vidnejšega vpliva na kulturo in družbo v celoti. Vendar pa nekateri faktorji kažejo na razširitev in razvoj virtualnih pokopališč in spominskih strani (Geser 1998):

- ker ustrezajo trendom,⁴² ki so globoko zasidrani v moderni družbi: npr. trend k bolj individualiziranim življenjskim stilom in trend k substituciji profesionalnih servisov z informalnimi skupinami za samopomoč;
- ker ponujajo nekatere funkcionalne možnosti, ki jih ne zmore noben drug medij ali družbena institucija: npr. odzivnost na raznolikost in nepredvidene oblike bolečin in žalovanj in dostopnost, neodvisna od časa in prostora.

⁴² Internetne spominske strani podpirajo in ojačujejo trende popularne kulture (Leimer 1996):

1. Personalizacija: posameznika se spominja kot osebe s posebnimi kvalitetai in zaslugami, ne le kot člana družbe ali religijske skupnosti.
2. Participacija: družinski člani in prijatelji prevzamejo vloge in skupaj pojejo, recitirajo pesmi, si pripovedujejo zgodbe o pokojniku. Posledično je vloga duhovnika in drugih delavcev zmanjšanja na koordiniranje posameznih zadolžitvev in sodelovanj in ni več center obreda.
3. Informalizacija: obred ni več formalen dogodek, ločen od vsakdanjega življenja. To je prikazano z nošenjem vsakodnevnih oblačil in v ceremonijah, nepovezanih z religijsko organizacijo (npr. raztres pepela po hribih v prisotnosti izbranih družinskih članov ali prijateljev).
4. Inkluzivnost: tradicionalno je bilo sodelovanje v žalovanju omejeno z nenapisanimi kriteriji. Take omejitve so bile prilagojene podobnim in predvidljivim vrstam življenjskih stilov, kjer so bili sorodniki in sosednje tudi najboljši prijatelji in so bili čustveno najbolj povezani s pokojnikom. Danes posamezniki živijo različna in nepredvidljiva življenja, kar ima za posledico bolj dinamično in razvejano mrežo sorodstva, prijateljev in znancev. Vse te težnje so prispevale k vedno bolj informalnim spominskim dejavnostim, ki so nepovezane z dogodkom fizične smrti v pomenu časa in kraja. Inkluzivnost je obraten proces, ki ojačuje sekularizacijo, ker ni osnove, da bi žalovalci morali deliti med seboj enaka religijska prepričanja. Edina stvar, ki si jo delijo, so skupni spomini na pokojnika in podobni občutki izgube.

12.1. Ločitev žalovanja od fizičnega telesa in groba

“Mesta mrtvih so znanilci mest živih.”

(Mumford v Kearn 1997)

V vseh tradicionalnih družbah so se posamezne ali skupinske dejavnosti, ki so povezane s smrtjo in žalovanjem, dogajale okoli telesa pokojnika in posledično je bilo spominsko obnašanje, osredotočeno na pokopališče. Osredotočenost na mrtvo telo in njegovo teritorialno lokacijo izhaja iz starega verovanja, da telo in duša še nista dokončno ločena (Fuchs 1969).

V modernih družbah je lokacija žalovanja vedno pogosteje ločena od lokacije fizičnega telesa. To ločitev pospešuje vedno bolj popularna praksa kremiranja, ki omogoča večjo svobodo pri razpolaganju s fizičnimi ostanki: lahko se jih konvencionalno položi v grob na pokopališču, lahko se jih v žari zadrži doma ali se jih raztrese po hribu, morju ipd. Še posebej možnost raztresanja ni več stabilna fizična podlaga, ki bi lahko služila kot kraj zbiranja in sodelovanja v komunikacijah, povezanih s smrtjo. V tem primeru virtualni spomeniki delujejo kot substitut fizičnega groba in nudijo umetno komunikacijo s pokojnikom.

Kjer ni fizičnega telesa, veliko običajev, osnovanih na globokih emocijah, izgubi bistvo (npr. ‘naravni’ strah in groza ob pogledu na razpadajoče truplo), veliko tradicionalnih religijskih praks (npr. obredno umivanje in olepševanje trupla) pa se ne more nadaljevati in vzdrževati (Fuchs 1969). Po eni strani to pomeni, da so preživeli svobodni v odnosu do trupla in lahko tvorijo povsem nove načine ter pristopajo k žalovanju in spominjanju brez kakršnihkoli omejitev v času, prostoru ali članstvu v družbenih skupinah. Posledično pa nastaja potreba po ustvarjanju umetnih vrst.

S tem, ko nimajo prostora v času in kraju, so spominske strani uporabne za spominjanje sodobnih mobilnih posameznikov, ki za seboj pustijo razkropljeno in nepovezano zvezo sorodstva, prijateljstva in osebnega poznanstva. Običajna smrtna obvestila (nabita na oglasno desko, poslana po pošti ali objavljena v tiskanih in radijskih medijih)⁴³ so osnovana na predpostavki, da družinski člani poznajo prijatelje in znance pokojnika. Seveda je to idealen primer, ko so ti prebivalci iste skupnosti. Vendar so glede na individualističen življenjski stil

⁴³ “Danes vsi ljudje ne kupujejo vseh časopisov ali poslušajo vseh radijskih postaj, da bi bil namen osmrtnic dosežen. Zato ideja o objavi teh na internetu z večjimi grafičnimi možnostmi, časom objave, objavo prispevkov sožalujočih in simbolov po pokojnikovi želji in pripadnosti.” (Pibernik, osebna komunikacija 27.03.2005)

naši prijatelji in znanci med seboj vse manj povezani in še manj verjetno je, da bi bili člani iste skupnosti. Glede na socialno in geografsko razpršenost pa je zelo težavno organizirati ceremonijo, v kateri lahko prisostvujejo vsi posamezniki. Razpon žalovalcev pa je tudi vedno bolj nepredvidljiv, še posebej v primeru smrti javne osebnosti ali tistih, ki javno umrejo (npr. žrtve letalske nesreče). V takih primerih je veliko potencialnih žalovalcev, ki nimajo možnosti pokazati svojo vpletenost ali kakorkoli javno izraziti svojo žalost.

V prihodnje bodo spletne spominske strani postale pomembnejše, ko bodo umirali ljudje, ki sklepajo in razširjajo globalni krog virtualnih 'on-line' prijateljev in znancev po celem svetu in se mnogi od teh ne bodo mogli udeležiti pogrebne obreda ali obiskati konkretnega groba. Spletni spomeniki bodo tako postali edina središčna točka, kjer bodo žalujoči lahko obujali spomine na pokojnega in mu prižigali virtualne sveče ali položili virtualno cvetje.

12.2. Sprostitev pritiska časa

"...tri leta ali štiri ali pet, lahko ti rečem, da vseeno boli. Tudi tistim, ki so to doživele pred 37 leti, se še vedno orosi oko."

(AM)⁴⁴

Stare, tradicionalne oblike žalovalnega obnašanja so pogojene s pritiskom časa. Navadno je na voljo le nekaj ur za sestavljanje in oblikovanje osmrtnice, odločanje o cvetju in krsti ter za osnivanje koncepta celotnega pogrebne obreda. Vse mora biti v skladu s pričakovanji in spoštovanjem sorodstva in prijateljev tako, da ni nihče užaljen. Swedlow (v Geser 1998) problem opiše:

Med tehtanjem pogrebne logistike, družinskih obveznosti in žalosti, je težko oblikovati primeren memorial v prvih dnevih po smrti. Najbolje, kar večina lahko naredi, je, da za osmrtnico ali govor na pogrebu v naglici načrta nekaj dejstev o življenju pokojnika. Skoraj takoj po pogrebu pa spomini, ki so povezovali mrtvega z živimi, začnejo bledeti.

Spletne spominske strani in grobovi pridobivajo veliko prednost zaradi časovne neomejenosti. Ponujajo možnost 'zakasnelega' žalovanja in izražanja sožalja tistim, ki se pogreba niso mogli

⁴⁴ 3. LETO <http://www.solzice.com/forum/viewtopic.php?t=112> (22.4.2005).

udeležiti. Prav tako omogočajo možnost kasnejšega izražanja bolečine in misli, povezanih s spominjanjem, žalovanjem in dokončnim poslavljanjem od pokojnika.

*Nisem mogel na tvoj pogreb, nisem bil v mestu, nisem te mogel videti in se od tebe posloviti.
Pogrešam te. Janez.*⁴⁵

V zahodni kulturah sploh ni kulturnih oblik oziroma obstaja zelo malo družbenih sporazumov o prevzemu, vodenju in izražanju žalovanja na dolgi rok⁴⁶. Ko je pogreb končan in vse aktivnosti, povezane z njim, opravljene, so žalujoči prepuščeni sami sebi z lastnimi občutki izgube in žalosti, dvomljivimi mislimi o bogu, svetu in človeškem obstoju. Smrt je izkušnja, ki spodbudi ljudi h globokim premislekom.

“Virtualno spominjanje bi bila lahko pomembna kulturna inovacija, ker nudi možnost žalovanja na dolgi rok” (Fuchs 1969): je vedno dostopen javen kanal za dodajanje emocionalnih izražanj in za predelovanje spominov na pokojnika. Z drugimi besedami, WWW⁴⁷ lahko ponudi načine za izražanjeemocij in procese, ki so sicer vedno obstajali na psihološki ravni, ampak niso nikoli imeli možnosti izražanja v konvencionalnih institucijah in medijih. Iz psihološkega vidika imajo taki izlivi žalosti in izražanja spominov terapevtsko pomembnost in skrajšujejo čas, ki je potreben za premagovanje depresije.

Svetovni splet ponuja načine razlaganja misli, ki niso bile nikoli izrečene v normalnih razmerah vsakodnevnega življenja.

*Pred 10 leti si se odločil zapustiti ta svet. Šele danes spoštujem tvojo odločitev, čeprav še vedno žalujem in te ne razumem.*⁴⁸

Veliko je tudi primerov, ko starši žalujejo za nerojenimi otroki.

Danes je prav poseben dan. Danes bi bil tvoj rojstni dan. Danes bi te stisnila k sebi in ti zaželela vse najboljše [...] Šla bom na tvoj grobek, ti prižgala svečko in ti v nebo zašepetala: "Vse najboljše, dragi moj Vid! Zelo te imam rada!" Zapela ti bom pesmico in

⁴⁵ The Virtual Memorial Garden, ‘Aubrey Lynn Blevins (17 Feb 1954-3 Jul 1976)’ <http://catless.ncl.ac.uk/vmg/B/Bl.html>. (30.8.2005).

⁴⁶ Redke izjeme so različne skupine za samopomoč in društva hospic, ki uspevajo v urbanih mestih v srednjih razredih od 70-ih let 20. stoletja. Slovensko društvo Hospic deluje od 1995. leta.

⁴⁷ WWW, kratica za *world wide web* ali svetovni medmrežni splet.

⁴⁸ ‘Daniel Chartrand (1962-1985)’ <http://www.islandnet.com/~deathnet/obituaries1.html> (12.11.1004).

upam, da jo bo veter odnesel do tebe. Tako zelo te pogrešam, fantek moj. Vse najboljše!
*Tvoja mamica*⁴⁹

Veliko število takšnih zapoznelih spominov je indic, da je dolgoročno žalovanje bolj pogosto, kot bi pričakovali.

12.3. Aktiviranje psihološke podpore

“Saj ne vem, kje naj začnem... s slučaji, za katere vemo, da jih v življenju ni, ker ima vse svoj točno določen namen. Samo neizmerno vesela sem bila, ko sem ‘odkrila’ vaše društvo Solzice, zato ker je že v imenu skrita neizmerna globina, ki kar vabi k odkrivanju posameznih bolečin.”

(Anamarija 2004)⁵⁰

Psiho-terapevtski učinek normalnih pogrebnih obredov je precej šibak. Razlog je v tem, da so pogrebi visoko formulizirani, ritualizirani dogodki, v katerih ni prostora za spontana, nepredvidena obnašanja, kot so nenadni izbruhi solz, omedlevanje, tuljenje itd. (Hockey v Geser 1998).

Najbolj pomembna vloga tradicionalnih pogrebov ni povezana s posameznim žalovalcem in njegovimi emocionalnimi težavami, ampak s ponovnim izenačenjem družbenega sistema vlog, kjer je pokojnik pustil praznino. Pogrebni rituali so tranzicijski rituali, ki naj bi ojačali skupno predstavo o umrlem kot osebi, ki je odšla za vedno, in omogočili preživelim, da legitimno zapolnijo manjkajoče vloge. Danes je točno ta družbena funkcija izgubila pomen zaradi različnih vzrokov. Veliko posameznikov umre v visoki starosti, ko so njihove vloge na službenem mestu že v celoti nadomeščene in so otroci že dovolj stari, da so neodvisni od skrbi staršev. Posledica tega je, da bistvena naloga spominskih aktivnosti pade na psihološko raven: nuditi morajo čustveno podporo tako v trenutkih stresa kot tudi v celotnem procesu ponovnega psihičnega uravnoteževanja.

Večino spletnih memorialov je narejenih v pomoč pri žalovanju. Na najbolj osnovni ravni lahko psihično zadoščenje dosežemo s količino odzivov na spletno stran. Nihče ne pričakuje,

⁴⁹ Natalija, Danes... <http://www.solzice.com/forum/viewtopic.php?t=118> (16.6.2005) .

⁵⁰ Anamarija, Solzna Dolina. <http://www.solzice.com/forum/viewtopic.php?t=12> (8.9.2004).

da bodo strani množično obiskovane, ker večina surfa po internetu zaradi zabave ali zbiranja podatkov in ne zaradi premišljevanja o smrti – sploh pa ne o smrti popolnoma neznanih posameznikov. Vendar pa kljub temu nekatere strani (še posebej tiste v spomin preminulim javnim osebam) dosežejo veliko število obiskov v zelo kratkem času⁵¹. Gledano s kvalitativne strani, pa se lahko vprašamo, na kakšen način sporočila (poslana z e-maili) ali vpisi v knjigo gostov (poslanih z neznanih naslovov) funkcionirajo in ponujajo čustveno podporo ali celo pomagajo žalovalcem pri soočanju z bolečimi občutki in spremembami v vsakodnevem življenju po smrti?

Spletne spominske strani lahko sprožijo zelo močne emocije in občutke sočutja celo v primerih, ko ljudje naletijo na stran naključno. Sproži se empatična resonanca, če se obiskovalci strani lahko prepoznajo v podobni izkušnji v svojem življenju.

*[...]sem želela vašo bolečino prenašati tudi jaz ... mogoče se vam bo zdelo čudno ... sem srednješolka, polna elana, srečno zaljubljena in komaj čakam, ko bom lahko tudi sama postala mamica, vendar me ob vseh teh vaših zgodbah spreleti srh, postane me strah in obenem vas občudujem, kako zmorete živeti naprej ... sedaj sem prebrala nekaj postov in priteklo so solze ... jočem ob misli, kaj morate vse doživljati, ve, drage mamice ... sočustvujem z vami in vsaki posebej izrekam iskrene sožalje.*⁵²

Virtualne spletne spominske strani so večkrat v funkciji sproščanja čustev, ki se ne morejo sprožiti v nobenem družbenem srečanju. Še posebej so uporabne za ljudi z zelo redkimi izkušnjami delitev misli in čustev. Prav gotovo je to zelo pomembno za družino, ki ima za seboj izkušnjo smrti otroka, ker je zaradi redkosti takih dogodkov težko najti ljudi s podobnimi izkušnjami v soseski ali med osebnimi prijatelji.

Internetna komunikacija lahko žalujočemu nudi dve vrsti zadovoljitve (Geser 1998):

- zadovoljstvo, povezano z drugimi posamezniki, ki lahko ponudijo psihološko podporo in razumevanje, ker so preživeli podobno izkušnjo v preteklosti;
- recipročno zadovoljstvo, ko ponudiš podporo drugim, ki gredo (ali bodo še šli v prihodnje) skozi podobno izkušnjo.

⁵¹ Spominska stran pevca Nejca Erazma beleži največ obiska. "Doslej se je v žalno knjigo vpisalo 14441 ljudi. Ljudje pa so napisali tudi 5062 posvetil v Nejcev spomin." (<http://www.os-fa.com/bepop/>) Ob zadnjem pregledovanju strani, 15.8.2005, je bilo v knjigo vpisanih 15948 ljudi.

⁵² Metuljčica, pozdravček. <http://www.solzice.com/forum/viewtopic.php?t=81> (9.12.2004).

Odpiranje svetovnih spletnih odzivov je zelo funkcionalno v družbi, kjer so posamezniki med seboj vedno bolj različni v osebnih odzivih, prioritetah in prepričanjih. Z drugimi besedami: bolj so načini dojemanja smrti in strategije prestajanja žalosti pluralistične in individualizirane, manj verjetno je, da bodo bližnji sorodniki, prijatelji ali sosedje našli pravo besedo za uspešno tolažbo. Prav zato ima množica oddzivov, prispevkov in novih spletnih strani terapevtski vpliv, saj pomaga prebolevati bolečino in pasivnost, občutke krivde in obžalovanj.

12.4. Zmanjševanje vloge žalovalca

V drami življenja »glavna« vloga žalovalca ne ustreza hitremu vsakdanu, ki zahteva spretno menjavanje vlog glede na situacijo. "Še pet minut do sestanka. Ravno prav, da mami prižgem svečo. Dvakrat kliknem in lahko skočim še na stranišče."

V tradicionalni družbi žalovanje po smrti pomeni aktivnost s polnim delovnim časom, ki zajema vse vidike privatnega in javnega življenja. Žalovalce se prepozna po črnih oblačilih, zavrnitvi udeležbe na zabavah, po resnosti in po abstinenci in relativni družbeni izolaciji (Fuchs 1969: 150). Industrijska družba je prinesla erozijo takšnih obsežnih vlog in jih nadomestila z vlogami, ki so veliko bolj omejene v času in prostoru. Veliko bolj kot v preteklosti se moderno žalovanje in obnašanje osredotoči le na nekaj posebnih priložnosti, kot so pogreb in nekaj redkih kasnejših prilik (npr. obiskovanje groba, spominske maše). V primeru virtualnih spomenikov se vloga žalovanja še skrči na zelo kratko časovno vedenje, ki ni povezano z nobenim drugim družbenim udejstvovanjem. Postane majhen 'intermezzo' med surfanjem po spletu, ki je namenjen bolj pomembnim ciljem. Nič ni manj predstavljivo kot družina ali celo širše sorodstvo, zbrano okoli računalnika in strmi v spominsko stran. Nasprotno od grobov in ostalih dejanskih spomenikov, kjer se vsaj včasih zberejo ljudje in poteka skupinsko spominjanje (npr. na dan mrtvih ali ob obletnici smrti, rojstva ipd.), spletni spomeniki sprožajo popolnoma individualizirano obnašanje.

V tem je razlog, da virtualno žalovanje nikoli ne bo postalo predmet kulturne ritualizacije ali tradicionalni običaj, ampak bo ostalo odvisno od trenutnih subjektivnih motivacij. Prav tako imajo obiskovalci zelo majhne možnosti, da bi se med seboj dejansko seznanili in se pogovarjali o tem, kar čutijo ali kako reagirajo na obliko in vsebino spominskih strani.

Ker je obiskovanje spletnih spominskih strani ekstremno individualizirano vedenje, je zelo pomembno, ali pustiti pisno sporočilo ali se vpisati v knjigo gostov ali 'položiti' nekaj virtualnega cvetja. Knjiga gostov daje občutek virtualne skupine, ki jo sestavlja množica individualnih odzivov.

12.6. Vkalupljanje v medicinske vzorce in možnost 'slave'

"Demokratizacija smrti se začne na internetu."

(Benschop 2003)

Veliko spletnih strani istočasno izvršuje različne komunikacijske funkcije. Strani so zelo privatne in obenem javne, osebno sporočilo lahko dekodira in sprejme veliko število prejemnikov.

Večina spominskih strani obudi empatično sočutje, ker se nanašajo na dogodke ali izkušnje, ki so skupne mnogim posameznikom moderne družbe. Ena taka univerzalna izkušnja sodobnega življenja je, da človeško trpljenje in umiranje nastopi z intenzivno medicinsko intervencijo (Fuchs 1969: 161). Posledica tega je, da je konec večine posameznikovih življenj vkalupljen v formalne institucijske vzorce in odvisen od profesionalnih delavcev in zmogljivosti visoke tehnologije in ne nazadnje tudi od počasne birokratske administracije. Z drugimi besedami, kot to opiše Geser (1998): *"Zgodbe modernega umiranja so zgodbe, ki vsebujejo mnogo dejstev in dogodkov, ki so si med seboj podobni, ker njihovi nosilci živijo v svetu javnih institucij in družbeno-tehničnih struktur"*. Herojske tragedije naše dobe so boj s smrtnimi boleznimi in poizkušanje vseh mogočih načinov zdravljenja s pomočjo najnovejše tehnologije in usposobljenih medicinskih sester ali/in alternativnih načinov zdravljenja. Mediji ponujajo takšne modele zgodb, v katere se posameznik zlahka vživi.

Simbiozno razmerje s konvencionalimi množičnimi mediji je vidno tudi na spominskih straneh, ki se nanašajo na osebe, umrle v okoliščinah, ki vzbujajo javno zanimanje (npr. ker so žrtve morilca ali nenavadne nesreče). Takšna stran velikokrat pritegne na stotine sporočil in diskusij o objektivnem dojemanju nesreče na eni in izraža subjektivne reakcije žalujočih na drugi strani.

Čeprav globalne in široko javne, pa strani največkrat služijo kot oder za izražanje zelo osebnih čustev, misli na pokojnika in iskanje podpore. Internetna "javna privatnost" pomeni na eni strani poplavo javnih sfer z zelo osebnim izražanjem in na drugi strani sooblikovanje človeškega mišljenja s prenašanjem javnih pojmovnih vzorcev na druge (Geser 1998). To se najbolj nazorno kaže ob smrti visoko cenjene osebe (kot sta princesa Diana ali papež Pavel II.), ki izzove proces javne 'kanonizacije'.⁵³ Na nek način bi lahko rekli, da živi izkoriščajo umrle osebe za bogatenje splošne kulture: kot na primer cerkev, ki razglašča za blažene posameznike s posebnimi religijskimi ali humanitarnimi zaslugami, ali prevladujoč sistem, ki povečuje svoj javni ugled s povečevanjem del ali idej pokojne politične osebe.

Čeprav so razlogi za spominjanje pokojnika posebne družinske vezi in/ali specifične emocionalne vezi, ki žalovalca povezujejo z njim, pa splošno žalovanje zajema spominjanje pokojnikove osebnosti in/ali njegovih dejanj, proizvodov in dosežkov, skladnih z veljavnimi normami, vrednotami in cilji (Fuchs 1969: 98).

*Bil si človek, ki si znal vsakdan znova razveseliti ljudi, ko sem te zagledala na cesti je tvoj nasmeh pričaral boljši dan. Zdaj si odšel in si najlepši angelček na nebu. Ko se ozrem v nebo vidim tebe kako s polnim sijajem rasvetljuješ nebo na našem planetu.*⁵⁴

V takih primerih spletne spominske strani dajejo priložnost umrlemu, da pritegne javno pozornost, četudi je bil v življenju neopazen in omejen le na majhen krog prijateljev. Majhni stroški spletnih strani na eni in neštete možnosti izražanja in pretiravanja na drugi strani omogočajo slavo 'navadnim smrtnikom'. Na spominskih straneh lahko vsakega pokojnika slavimo kot posebno in navdihujočo osebo in opisujemo njene »nadnaravne« značilnosti in prizadevanja, ki so spremenili svet. V postmodernem času je zavedanje anti-herojskega etosa (Featherstone v Seale 1998: 91). Heroji tradicionalnih mitologij so dobili novo podobo, so navadni in dosegljivi vsakomur - vsak ima pravico biti slišan. Civilizacijski proces in medijska »radovednost« nam dovoljuje, da tudi kraljice vidimo kot osebe z osebnim življenjem in hkrati delavca kot heroja današnjega dne.

Vsaka spominska stran lahko deluje kot atrakcija naraščajočega in raznolikega spominjanja v različnih obdobjih življenja in dosega različne povezave sorodstva in prijateljstva.

⁵³ Očiščenje specifičnega pomena znotraj katoliške cerkve, se termin 'kanonizacija – razglasitev za svetnika' navezuje na bolj ali manj univerzalna prizadevanja pojasnjevanja, kako je posamezni pokojnik obogatel človeško skupnost kot skupni seštevek svojega preteklega življenja.

⁵⁴ Blanka, Posvetilo Nejcu Erazmu. <http://www.os-fa.com/bepop/index.php?od=2000> (30.8.2005).

13. SKLEP

“Samo življenje in ne mrtva preteklost lahko proizvaja živeče mode.”

(Durkheim v Meštrović 1997: 118)

Drama življenja nasproti smrti je stalno predpisana in se spreminja iz minute v minuto v naših telesih, mišljenju in socialnih interakcijah, tako v vsakodnevnih rutinah kot tudi v prelomnih dogodkih. Obnovitev življenja nasproti smrti v nešteti oživitvenih praksah je stalna zaposlitev, v katerega je vključeno celotno obstajanje, čeprav mislimo, da se projekta ne zavedamo. *“V vsakem trenutku našega obstoja živimo skupaj z našimi smrtmi.”* (Seale 1989: 70)

Sodobna družba goji ‘mit o trojici zdravje-mladost-sreča’ in vse, kar ne ustreza temu vzorcu, je treba skriti, pregnati in odmisli. Mit o trojici se množično oglašuje kot mit življenja in je nadvse prikladen za nepretrgano proizvodnjo vedno novih dobrin in ponujanje ‘boljših’ storitev. Vseprisotnost življenja in zabave in s tem odsotnost smrti v javnem prostoru je omogočila njeno prisotnost v privatnem prostoru in povečala grozo pred njo (Mellor 1993: 21). Hkrati pa odstranitev dejanske smrti iz javne sfere povečuje zahtevo po znanju in vedenju o njej. Tako je sodobno človeštvo ujeto v začaran krog prisotnosti in odsotnosti smrti, med javno in zasebno sfero.

Internet povečuje prepustnost med sferama, med katerima je smrt zasidrana. Spominske strani lahko dojemamo kot poizkus novega, postmoderne diskurza o človeški smrti. Preseči skušajo napor moderne družbe, da bi marginalizirala temo umiranja in žalovanja in jo izrinila iz vsakodnevnega življenja z zadrževanjem mrtvih v institucionalnih (večinoma religioznih) domenah, ki še vedno dominirajo *‘z otrdelimi predmodernimi rituali’* (Geser 1998). Internet je lahko uporabljen tudi kot nadomestilo za primanjkljaj v *‘off-line’* družbi, ki trpi pomanjkanje institucionaliziranih postopkov soočanja z žalostjo ali drugih spominskih obredov, še posebej dolgotrajno po pogrebu. Grobovi na internetu niso le mrzel kamen, ponujajo nekaj tako zelo primarnega, po čemer hrepenijo vse generacije - pot k (vsaj virtualni) nesmrtnosti.

Smrt je *“problem, ki vsebuje stroške, porabo dragocenega časa in legalnih obveznosti”* (Meštrović 1997: 118). Uporaba interneta je idealen primer tehnizacije in komercializacije

smrti. Spremljanje pogrebne slovesnosti in prižiganje virtualnih sveč je tehnološka potuha človeku, ki neopravljanje tradicionalnih ritualov skriva z opravičilom hitrega načina življenja. Čas je denar. Denar kot srčika komercializacije je tudi razlog za pestro ponudbo osmrtnic, virtualnih grobov in cvetja na svetovnem spletu. Upravitelji 'storitvenih' spletnih strani ne igrajo na žogo altruizma, temveč dobičkarstva. Kljub neomejenemu prostoru in času, ko žalovalci lahko javno izrazijo svoja občutja in se vključujejo v imaginarne skupnosti, internet ne more in ne bo presegel družbenih pričakovanj resničnega življenja. Ljudje potrebujemo konkretno družbo za ustvarjanje konkretnih družbenih vezi in dejansko ramo, na kateri se lahko zjčemo. Internet je nadomestek, ki je nastal kot proizvod oživitvenih praks, in je le posnetek tradicije in njenih ritualov. *"Opravičitev tradicije je tradicija v novi preobleki in sprejema svojo identiteto le od refleksivnosti modernega."* (Giddens 1991: 38)

Kakor je bil viktorijanski romanticizem (s povečevanjem doma in emocionalnega notranjega življenja kot protiutež grozotam tovarn) reakcija na zgodnji industrializem in kot je modernizem kot zrel kapitalizem pozdravil avtoriteto racionalnih strokovnjakov, tako tudi postmodernizem korenini v možnosti izbir, ki so na voljo izobraženim potrošnikom. Postmodernizem je rojen iz pritekanja informacijske tehnologije, ki neguje avtonomne posameznike, ki poznajo in razumejo svoje misli (ali vsaj mislijo, da jih). Potrošniki množičnih medijev lahko izbirajo med stotimi satelitskimi in kabelskimi programi, pacienti lahko izbirajo med rangom konvencionalnih in komplementarnih zdravljenj in izdelajo svoj lasten miks. Pri izbirah jim lahko pomagajo ali pa jih zavajajo hospic in različna društva, ki jasno in glasno promovirajo dobro smrt, pogrebni zavodi ponujajo najboljšo (po možnosti najdražjo) možnost pokopa, svetovalci žalujočim pacientom definirajo normalna občutenja. Določeni načini umiranja in žalovanja so označeni in promovirani kot naravni, tradicionalni, psihološko zdravi in normalni, njihov status je privzdignjen nad osebne izbire. Postemocije so absorbirane v »normalne« patente vsakodnevnega življenja. Dokler javne ustanove tipično posplošujejo, kategorizirajo, normalizirajo in patologizirajo človeško populacijo, se privatna sfera doma in družine tipično individualizira (Prior v Walter 1999: 207). Individualizacija pa pomeni odvisnost od trga v vseh dimenzijah življenja.

V zgodnjem 21. stoletju postmoderne kulture pobiramo sadove individualizma. Vprašanje je, ali so sadovi sladki ali kisli. Ali niso posameznikove izbire samo izsiljene izbire v dobro organizacij?

Popularna kultura bo nadaljevala z zagovarjanjem 'vsak je različen'. Bo žalujoči švignil skozi množico avtobiografij žalujočih, postavil virtualni spomenik in prižgal virtualne sveče, se udeležil nekaj pogovorov na forumu, poskusil nekaj svetovanja tu, se udeležil nekaj svetovanja v skupini za samopomoč tam, dokler ne bo našel skupine (po možnosti virtualne), ki ga podpira in 'jezik, ki govori' njegovo razumevanje žalovanja? Večina žalujočih ni (in nikoli ne bo) takšnih; trpijo in so zmedeni, ne vedo, kako se bodo prebili skozi jutrišnji dan. Zato se na slepo usmerjajo k servisnim dejavnostim, ki nudijo pomoč in se prepuščajo rokam zdravnikov in pogrebnih zavodov. Vedno več ljudi išče pomoč tudi na internetu.

Lahko je reči, da vsak žaluje na svoj lasten način, vendar ljudje potrebujejo neke ideje in metazgodbe, da lahko preživijo čas sprememb in negotovosti. Sodobne družbe še vedno vzdržujejo rituale pogreba, vprašanje pa je, ali imajo še vedno integrativno funkcijo. Kljub oživitvenim naporom spremeniti smrt v upanje, smrt še vedno pušča ljudi zmedene, nelagodne in celo prestrašene. Brez kolektivnih vzgibov, skupnih ritualov in kanalov emocij jeze in žalosti ob smrti posameznik ob izgubi doživlja najbolj osebne občutke žalosti, jeze in groze. Osamljen v žalovanju pogreša občutek družbenih vezi in ljubezni, saj je vir moralne toplote v sočloveku.

Kljub temu da se tabuji, ki obkrožajo javne debate in dojemanje smrti, zmanjšujejo, pričakovanje smrti ostaja glavni eksistencialni problem modernega posameznika.

Nakopičeno znanje modernizacije nas pušča z več vprašanji kot odgovori. Družba, njena komercializacija in tehnizacija, ne morejo triumfirati pred naravo. Dejstvo, da moč razumskosti ne more zaustaviti ali prestaviti pojava smrti, je skrajno poniževalno za vsakega izmed nas. S smrtjo bi se lahko soočili le, če bi jo sprejeli. Ves paradoks je le v tem, da je "navadnost tista, ki dela smrt posebno" (Meštrović 1997: 128) in hkrati tudi življenje bolj vznemirljivo.

In namesto zaključne misli, predlog:

Če hočete 'umreti' brez umiranja, pojdite na Haiti. Tam lahko brez vprašanj (za dobro ceno) dobite certifikat smrti in video montažo celotnega pogreba (vključno s kadrom zapiranja vaše krste). Z malo sreče (če vas ne ujamejo) lahko 'dolgo srečno posmrtno življenje' uživate na stroške zavarovalnice.

(Hickman 2002: 170)

SEZNAM TABEL

Tabela 1: Družbeni kontekst žalovanja	37
Tabela 2: Dimenzije skrbi za žalujoče	40
Tabela 3: Žalovanje v anglo-ameriški kulturi	41
Tabela 4: Ekonomija in kultura	43

SEZNAM PRILOG

Priloga A: Primer virtualne osmrtnice in zahvale	68
Priloga B: Naročilo virtualnega cvetja na internetu	69
Priloga C: Primer spominskega vrta in spletnega groba	70
Priloga D: Glavna stran spletnega pokopališča, ki je še v pripravi	71
Priloga E: Spletno pokopališče Luxeterna, ki sicer ni slovensko, ampak je na njem 'pokopanih' veliko slovenskih imen	72
Priloga F: Spominska stran Nejcju Erazmu, članu skupine BePop in nekaj posvetil iz njegove spominske knjige (127 strani)	73
Priloga G: Spominska stran in žalna knjiga desetmesečnega Christiana Dornika Plohla, ki je umrl leta 1997 v ljubljanskem kliničnem centru in primer še vedno obravnavajo na sodišču	74
Priloga H: Spominska stran namiznoteniškega igralca 'Rikija'	75
Priloga I: Primer virtualne žalujoče skupine, forum društva Solzice	76

14. LITERATURA

- Aries**, Philippe (1981): *The Hour of our Death*. London: Allen Lane.
- Baudrillard**, Jean (1993) *Symbolic Exchange and Death*. London: Sage Publication.
- Berger**, Peter L., Thomas Luckmann (1988): *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Durkheim**, Emile (1976) *The elementary forms of the religious life*. London: George Allen & Unwin.
- Fuchs**, Werner (1969) *Todesbilder in der modernen Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Giddens**, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Habinc**, Mateja (2000) "Gresta v nedeljo popoldne na pokopališče?": [o skrbi za grobove in njihovem obiskovanju na primeru brežiških pokopališč od tridesetih let 20. stoletja do danes. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Klevišar**, Metka (1999) *Kultura poslavljanja danes: Umirajoči so naši veliki učitelji*. V Neva Brun (ur.) *Tihi pomniki minljivega časa: Drobcji o šegah in pokopališki kulturi na slovenskem etičnem ozemlju*, 45-49. Ljubljana: Forma 7.
- Hickman**, Tom (2002) *Death: A User's Guide*. London: Ebury Press.
- Homans**, Peter (2000): *Symbolic loss: the ambiguity of mourning and memory at century's end*. USA: University press of Virginia, Charlottesville and London.
- Huntington**, Richard in Metcalf, Peter (1991) *Celebration of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge: Cambridge UP.
- Illich**, Ivan (1976) *Medicinska Nemezis*. Beograd: "Vuk Karadžić".
- Jupp**, Peter (1993) *Cremation or Burial?*. V David Clark (ur.) *The Sociology of Death*, 169-197. Oxford: Blackwell Publishers.
- Južnič**, Stane (1991): *Antropologija smrti*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kübler-Ross**, Elizabeth (1970) *On death and Dying*. London: Tavistock.
- Mellor**, A. Philip (1993) *Death in High Modernity*. V David Clark (ur.) *The Sociology of Death*, 11-30. Oxford: Blackwell Publishers.
- Messori**, Vittorio (1986) *Izziv smrti: Predlog krščanstva: slepilo ali upanje*. Ljubljana: Knjižnice.
- Meštrović**, Stjepan G. (1997) *Postemotional Society*. London: Sage Publication.
- Mitford**, Jessica ([1966]1963) *Američki način umiranja*. Zagreb: Epoha.

- Morin**, Edgar (1981) *Čovek i smrt*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Nuland**, Sherwin B ([1997]1993) *Kako umremo*. Ljubljana: Vodnikova založba.
- Prior**, Lindsay (1993) *The Social Distribution of Sentiments*. V Donna Dickenson in Malcolm Johnson (ur.) *Death, Dying & Bereavement*, (248-253). New Delhi: Sage Publication.
- Pristolič**, Tatjana (1997) *Človek in Smrt*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Seale**, Clive (1998): *Constructing Death: The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge: University Press.
- Shilling**, Chris (1993): *The Body and Social Theory*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications – Theory, Culture & Society.
- Thomas**, Louis-Vincent (1980) *Antropologija smrti 1,2*. Beograd: Prosveta.
- Turner**, Jeffrey S., Donald B. Helmm (1994): *Contemporary adulthood*. Forth Worth: Harcourt Brace College.
- Ule**, Mirjana (2000) *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: ZPS.
- Vidmar**, Ingrid (1997) Občutenje smrti v sodobni družbi: antropologija smrti. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Walter**, Tony (1993) *Sociologist never die: British Sociology and Death*. V David Clark (ur.) *The Sociology of Death*, 264-295. Oxford: Blackwell Publishers.
- Walter**, Tony (1993) *Modern death: taboo or not taboo?*. V Donna Dickenson in Malcolm Johnson (ur.) *Death, Dying & Bereavement*, (33-42). New Delhi: Sage Publication.
- Walter**, Tony (1994) *The Revival of Death*. London; New York: Routledge.
- Walter**, Tony, ur. (1999) *On Bereavement: The culture of grief*. Maidenhead, Philadelphia: Open Unuversity press.
- Žakelj**, Bronja (1997) *Pojmovanje smrti v moderni družbi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Članki

- Kirn**, Andrej (1986) *Smrt v filozofskih podobah*. Teorija in praksa, 7-8, 736-750.
- Kolšek**, Peter (2004) *Supermarket smrt*. Delo, Sobotna priloga, 30. 10. 2004.
- Šadl**, Zdenka (1997) *Spremembe emocionalnih stilov – od industrijske moderne k visoki moderni*. ČPZ, 12, 183, 161-175. 35.
- Willmont**, Hugh (2000): *Death: So What? Sociology and Sequestration*. The Sociological Review, 48, 4: 649-665.

Elektronski viri

Albery, Nicholas (ur.) (1993) *The Natural Death Handbook*.

<http://www.globalideasbank.org/natdeath/ndh0.html>. (8.2005).

Aleksič, Jure (2005) *Ti si bil pač v planu! Bojan Lepičnik, predsednik Lovski zveze in direktor Žal*. Mladina 2, 10.1.2005.

http://www.mladina.si/tednik/200502/clanek/nar-profil_jure_aleksic/index.print.html-12 (8.2005).

Baxter, Eleanor, Hobart, Jennifer in Ryan, Gillian (2004) *Victorian Mourning Rituals: Are We Missing Something In Our Anti-Ritual Times?*

http://www.trinity.edu/mkearl/death04/Victorian_files/frame.htm (8.2005).

Benschop, Albert (2003) *Death in Cyberspace: Funeral and mourning practices on the internet*.

<http://www2.fmg.uva.nl/sociosite/websoc/death.html> (7.2005).

Cerar, Gregor (2003) *Pogreb na spletu: Pogrebne svečanosti preko interneta*. Mladina, 29, 12.6.2003.

<http://www.mladina.si/tednik/200329/clanek/m-pogreb/> (8.2005).

Geser, Hans (1998) *"Yours Virtually Forever" Death memorials and Remembrance Sites in the WWW*. Online Publications.

http://socio.ch/intcom/t_hgeser07.htm. (6.2005).

Gorle, Howard R. (2002) *Introduction to Death and Dying*,

<http://www.bereavement.org> (8.2005).

Hahonina, Ksenja (2002) *Pogreb po slovensko: Predvsem o smešnih, pa tudi o žalostnih plateh pogrebništva*. Mladina, 28, 15.7.2002.

<http://www.mladina.si/tednik/200228/clanek/pogrebniiki/> (7.2005).

Kearl, Michael (1997) *Sociology of Death and Dying,– Kearl's Guide to Sociological Thanatology*.

<http://www.trinity.edu/~mkearl/death.html> (8.2005).

Leimer, Chris Tina (1996) *Rites and Memorials in a New Era*.

<http://www.uh.edu/~cleimer/new.html> (3.2005).

Lee, Raymond L. M. (2002): *Modernity, Death, and the Self: Disenchantment of Death and Symbols of Bereavement*. *Illness, Crisis & Loss*, Vol. 10, No. 2, April 2002 91-107.

<http://baywood.metapress.com/openurl.asp?genre=article&issn=1552-6968&volume=10&issue=2&page=91> (3.2005).

- Lee**, Raymond L. M. (2003): *The New face of Death: Postmodernity and Changing Perspectives of the Afterlife*. *Illness, Crisis & Loss*, Vol. 11, No. 2, April 2003 134-147. <http://baywood.metapress.com/openurl.asp?genre=article&eissn=1552-6968&volume=11&issue=2&spage=134> (3.2005).
- Lee**, Raymond L. M. (2004): *Death at the Crossroad: From Modern to Postmortem Consciousness*. *Illness, Crisis & Loss*, Vol. 12, No. 2, April 2004 155-170. <http://baywood.metapress.com/openurl.asp?genre=article&eissn=1552-6968&volume=12&issue=2&spage=155> (3.2005).
- Marshall**, Lindsay *Some Shadows of Eternity: The Internet and Memorials to the Death*. Department of the Computing Science, University of the Newcastle upon Tyne. <http://www.cs.ncl.ac.uk/research/pubs/trs/papers/718.pdf> (8.2005).
- Searl**, Ed (2000) *Reclaiming Death*. V *Conscious Choice* (October 2000). <http://www.consciouschoice.com/2000/cc1310/reclaimingdeath1310.html> (8.2005).
- <http://www.cemeteryonweb.com/>
- <http://www.drustvo-hospic.si/>
- <http://www.luxeterna.net/>
- <http://www.os-fa.com/bepop/index.php>
- <http://www.osmrtnice.com/>
- <http://www.solzice.com/>

Ostali viri:

- Hudeček**, Jože (2001) *Gluhoti*. Ljubljana: DZS.
- Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša SRC SAZU in avtorji** (1994-1997) *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Amebis:DZS.
- Pearson**, Alisson (2004) *Le kako ji to uspe*. Ljubljana: Meander.
- Pibernik**, Milan (3.2005) osebna komunikacija.

Priloga A: Primer virtualne osmrtnice in zahvale

Vir: (2005) <http://www.osmrtnice.com/>

Priloga B: Naročilo virtualnega cvetja na internetu

Vir: (2005) <http://www.osmrtnice.com/>

NAROČILO VIRTUALNEGA CVETJA - Microsoft Internet Explorer

Address: http://www.osmrtnice.com/forms/index_nar_cvetja.htm

Search: Search

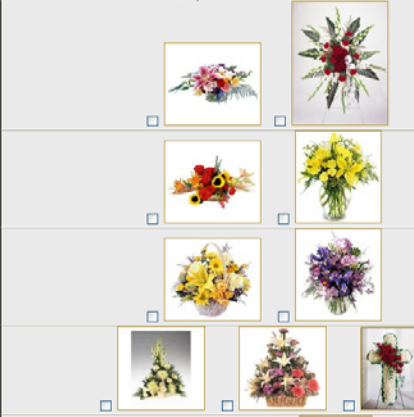
Enter search words here

NAROČILO VIRTUALNEGA CVETJA, SVEČ

Cenik, info:
[Cenik vseh storitev](#)

- Na tej strani lahko izberete cvetje ali animirane sveče. Namenjena je sorodnikom, prijateljem, sodelavcem, znancem, ki bi radi izrazili sožalje in občutke ob izgubi in poslali cvetje ali sveče k že objavljeni osmrtnici ali grobu na [Spominskem Virtu](#). Ob dotiku z miško darovanega cvetja ali sveče se v posebnem okvirju prikaže ime darovalca - tekst za ta okvir vpišite v rubriko dodatne želje spodaj. K osmrtnici ali zahvali lahko brezplačno prispevate in napišete sožalje, [posvetilo v spomin, nekrolog](#).
- Po objavi vaših prispevkov, boste prejeli položnico za plačilo.
- Cvetje: 500,00 SIT/1 slika - s pripisom darovalca (Lahko izberete večje število).
- Animirana sveča: 500,00 SIT - s pripisom darovalca (Lahko izberete večje število)

Izbor cvetja
Za povečavo klikni na sliko

[Poglejte primer - osmrtnica - virtualni grob](#)

Podatki naročnika

Podjetje:
Priimek, ime: *
Naslov: *
Poštna številka, kraj: *
Telefon (ne mobilni): *
E-pošta: *
Ponovni vpis E-pošte: *

Podatki o preminuli osebi

Osmrtnica, grob: Priimek, ime: *
Komentar, dodatne želje:
* Polja, označena z zvezdico, so obvezna za vpis

[Brisanje](#)

[Potrdim\(o\) poravnavo računa po prejemu položnice v zakonskem roku. \(velja kot podpis\)](#)

POSILJAM NAROČILO

[nazaj na prejšnjo stran](#)

Podatki o naročniku so tajni.
Pridržujemo si pravico lektoriranja teksta.
Vnaprej se opravičujemo, če bomo telefonsko preverili podatke naročnika.
Tekstov v nasprotju s pieteto ne objavljamo.

info@osmrtnice.com

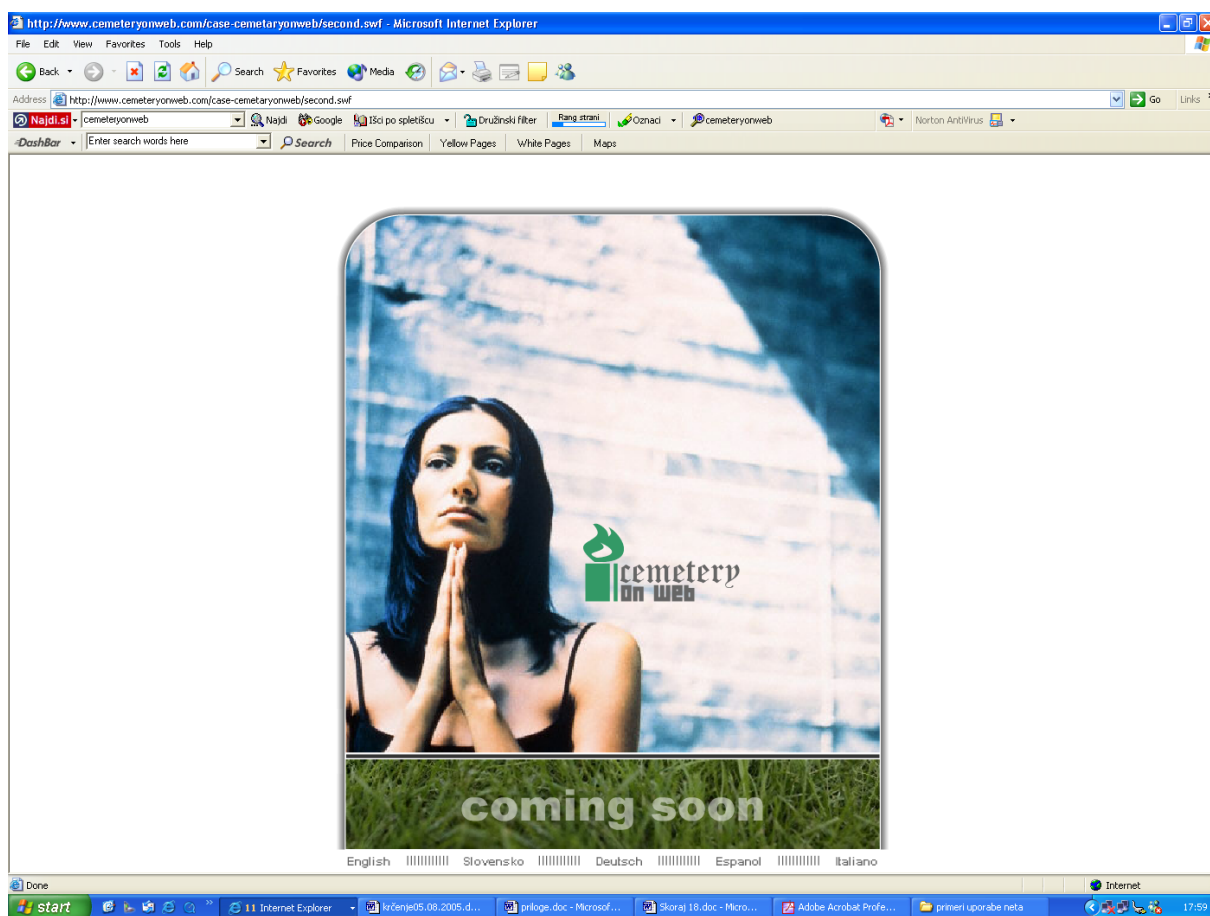
Priloga C: Primer spominskega vrta in spletnega groba

Vir: (2005) <http://www.osmrtnice.com/>

Priloga D: Glavna stran spletnega pokopališča, ki je še v pripravi

Vir: (2005) <http://www.cemeteryonweb.com/>

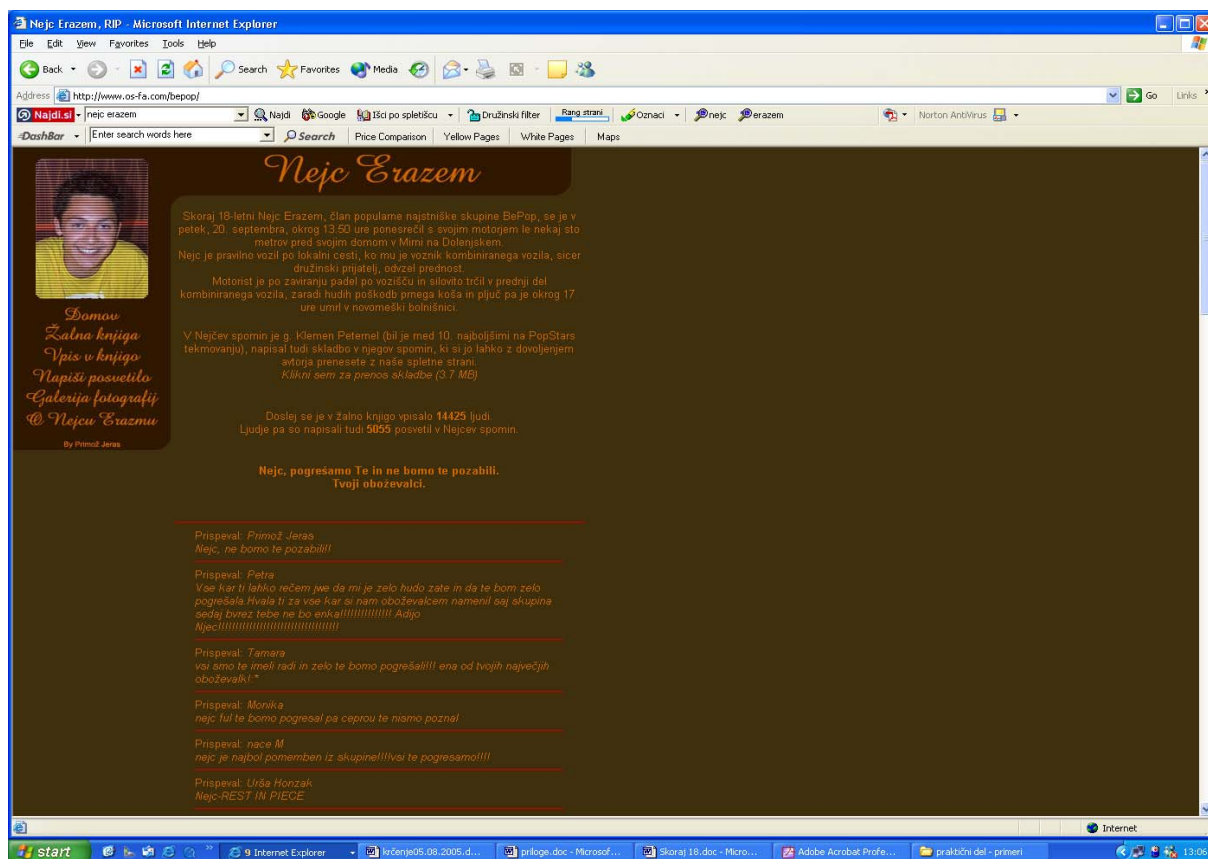
**Priloga E: spletno pokopališče Luxeterna, ki sicer ni slovensko, ampak je na njem
'pokopanih' veliko slovenskih imen**

Vir: (2005) <http://www.luxeterna.net/>

Priloga F: Spominska stran Nejcu Erazmu, članu skupine BePop in nekaj posvetil iz njegove spominske knjige (127 strani)

Vir: (2005) <http://www.os-fa.com/bepop/index.php>

Prispeval: EVČY
Nejc vedno mi boš ostal v lepem spominu.PAZI NA NAS.r.i.p.

Prispeval: manja zajc
Moja zvezda,moje sonce Nejc si TI!!!Še zdaj ne morem verjeti,da te ni več med nami!!!Podnevi moje sonce si,ponoči zvezdica,ki sveti v temi.Vedno boš v mojem srcu-VEDNO.

Prispeval: Kim
Bil si sonček in si še... Kdor te je vzljubil v tako kratkem času, kot sem te jaz, te ne bo nikoli, nikoli, nikoli pozabil... Verjamem v to, da se bomo nekoč neke spet srečali... in s to mislijo se lažje živi. Zdaj si angel in vem, da nas čuvaš... Tudi tam ostani tak, kot si bil, kot sem te spoznala in te vzljubila. Rada te mam!

Prispeval: ni važn
Na začetku ste vsi govoril kaj bo brez NEJCA, sedaj se ga pa le redkokdaj spomnite. Tako kot skupina Bepop, ki se ga na viktorijah niso niti spomnili, se mu zahvalili, kajti NEJCHY jih je pripeljal do slave. Spomnil se ga je samo Klemen...Klemen, hvala ti. In Bepopovci so tako ponosni da se jim ne da na internet in bi se vsaj mal spomnili na našega angelčka. Res je da je sedaj odšel v nebesa, ampak vseeno... Nejc je bil samo eden in če ne bi bilo tistega usodnega 20.9.2003 en teden po petku 13 bi nejc lahko živel. NEJC POGREŠAM TE IN VEDNO TE BOM..LEPO SE IMEJ IN UPAM DA SE NEKOČ ŠE SREČAVA...

Prispeval: zvezdici
TOLE JE SLOVO OD MOJGA DOBRGA PRJATLA, NEJC TELE BESEDE SO SAM ZATE DA BOŠ VEDU DA BOŠ U MOJEMU SRCU PREBIVAL DOKLER SE SPET NE VIDVA. BILA SI ZVEZDICA KI NIKOLI NE UGASNE NE UMRE TODA MOTOR JE UBIJALSKI TO NISO STVARI ZA TAZGA DOBRGA ČLOVKA KOT SI TI. POGREŠAVA TE. VSE SOŽALJE NJEGOVEMU BRATU IN STARŠEM. TINA V. IN KAJA Z.

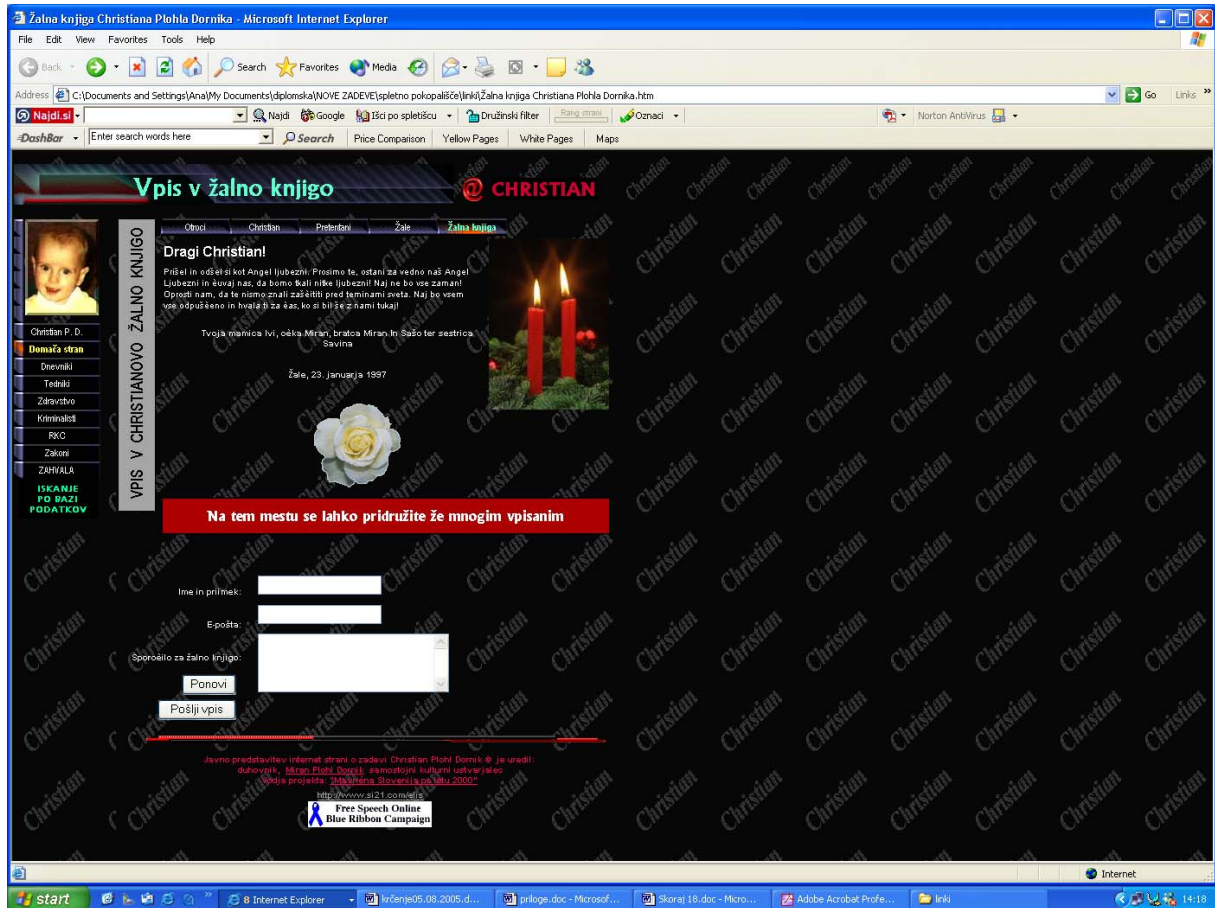
Prispeval: Barbara
Veliko solz je bilo pretočenih, morda celo preveč, vendar ne bom več jokala za tabo ker vem da si neke zgoraj v raju med angelčki poješ z njimi in se zabavaš počivaj v miru

Prispeval: Mojca

Moje so žalje! skupini BEPOP in DRUŽINI ERAZEM!!!Nejc I LOVE YOU!!!!!!mojca

Priloga G: Spominska stran in žalna knjiga desetmesečnega Christiana Dornika Plohla,
ki je umrl leta 1997 v ljubljanskem kliničnem centru in primer še vedno
obravnavajo na sodišču

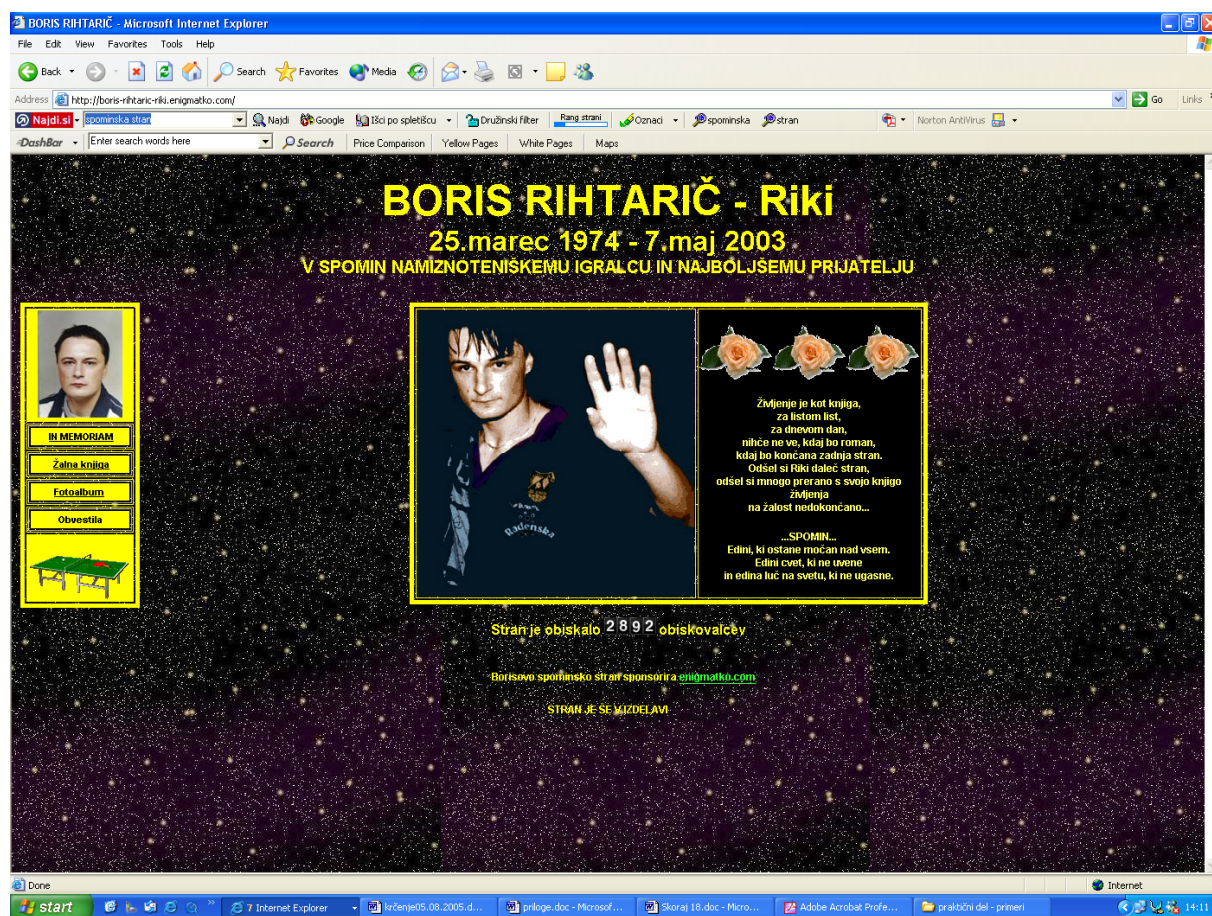
Vir: (2005) http://www.elis-center.com/christian/html/body_alna_knjiga.html⁵⁵

⁵⁵ Spletna stran julija 2005 ni več delovala.

Priloga H: Spominska stran namiznoteniškega igralca 'Rikija'

Vir: (2005) <http://boris-rihtaric-riki.enigmatko.com/>

Priloga I: Primer virtualne žalujoče skupine, forum društva Solzice

Vir: (2005) <http://www.solzice.com/forum/viewtopic.php?t=108>

[Na osrednjo stran](#) | [O društvu](#) | [Knjiga](#) | [Pogovorna soba](#)

[Pomoč](#) [Išči](#) [Uporabniške skupine](#) [Registriraj se](#)
[Profil](#) [Prijava se za pregledovanje privatnih sporočil](#) [Prijava](#)

[www.solzice.com - Seznam forumskih tem](#) -> [Prosta tematika](#)

petra

Objavljeno: tor apr 12, 2005 9:20 pm Pošlji temo: ... 4 leta ...

Pridružen: sreda,
08.09.2004 19:01
Objav: 84

Danes je (bi bila) naša Brina stara 4 leta.

Dobila sem sms prijateljice, ki mi je napisala: "želim ti, da bi bila srečna, vendar vem, da želim preveč. Bodi tudi danes nasmejana, svojem srcu pa privošči kar si poželiš; tudi solze ..."
In sem si jih res....

Bila pa sem tudi v porodnišnici, v isti kot pred štirimi leti in danes sem v rokah držala nečaka, ki je v meni prebudil "ohlajena" čustva - občudovati lepoto novorojenčka.

In v mislih sem mu govorila: Ć Hvala Tomi, spomini na našo Brino bodo še lepši in ob praznovanju tvojega roj.dne vem, da bomo v mislih vpihnili svečke na tvoji tortici tudi zanjo. Ć
Kako vsak dogodek, vsak občutek poskušamo obrniti sebi v prid. In prav je tako, če znamo potem bolje in lepše živeti...

In naj zaključim z mislijo: So dnevi, ki so vredni spomina, so dogodki, ki ostanejo v spominu za vedno in so ljudje, zaradi katerih je ta svet lepši.

Zaradi moje družine, zaradi naše Brine, zaradi vseh Vas je moj svet lepši.
Lp, Petra

simona.

Objavljeno: sre apr 13, 2005 11:46 am Pošlji temo:

Pridružen: sreda,
08.09.2004 20:05
Objav: 13

Draga Petra,

Tudi jaz ti želim, da bi bila srečna kolikor si lahko. Vesela sem zate in te hkrati občudujem kako močna si. Toliko besed in toliko lepih želja in toliko misli ki jih poklanjaš drugim, jih jaz pošiljam danes tebi.

Brina se ima lepo in je med našimi angelčki....., oni pa nas skrbno čuvajo.

Lepo bodi,

Simona

Tashy

Objavljeno: sre apr 13, 2005 1:21 pm Pošlji temo:

Pridružen:
sobota,
02.04.2005 15:52
Objav: 2

Draga Petra!

Včeraj si bila cel dan v mojih mislih, potem sem pa videla, da smo dvanajstega - vse najboljše Brina!
Brina je zelo ponosna na vas. Srečna je, ker ima mamico s tako velikim in dobrim srcem.
Še naprej želim veliko srečnih dni tebi in tvoji družini, Brina bo vedno z vami, vas varovala in z vami delila vsak trenutek.

L.P. Tashy

tatjana rituper

Objavljeno: čet apr 14, 2005 2:29 pm Pošlji temo:

Pridružen:
ponedeljek,
01.11.2004 17:48
Objav: 13

Draga Petra!
Predstavljam si, da je bil včerajšnji dan zate težak in žalosten. Pa vendar... naučila si se živeti in preživeti s svojo bolečino, obenem pa lajšaš srčne bolečine vsem nam, ki se zbiramo na forumu. Zlata si, prav zares! Želim, da tvoja neizmerna moč, dobroti in toplina, razdajanje na tisoč koncev, pripeljeta tvoje zlato srce v miren, varen pristan, kjer boš ugotovila, da se je kljub vsemu vse dobro izteklo. Mnogo miru in lepih trenutkov! Tatjana

miša

Objavljeno: pet apr 15, 2005 9:06 pm Pošlji temo:

Pridružen: sredo,
29.09.2004 19:51
Objav: 22

Petra, ti si nam dala moč, da se soočimo s svojo bolečino. Res je hudo ob takšnih obletnicah. Dovolj nam, da te potolažimo, ker si nas zmeraj ti tolažila in nam vlivala pogum, ko smo bili čisto na tleh. Res sem ti hvaležna.

petra

Objavljeno: sob apr 16, 2005 8:33 am Pošlji temo:

Pridružen: sredo,
08.09.2004 19:01
Objav: 84

Dragi moji,
najlepša vam hvala za vse poste.
Zelo veliko mi pomenijo Vaše besede in mi resnično dajejo moč in občutek varnosti, ko vem, da ste ob meni in, da me razumete.
Brinin rojstni dan sem preživela mirno, s smehom, s solzami, s tesnobo v srcu ... Res je, da sem imela zelo veliko dela tudi v službi in s pripravo referata za kongres, ki bo v maju... pa sestra je prišla iz porodnišnice ... vendar z mislim sem štiri leta nazaj. Spomini ... so radostni, so lepi s pridihom grenkobe.
Še ponedeljek potem pa se bo "moj" najlepši mesec april poslovil in ostala bo še ena obletnica v spominu.

Naj Vam ob tej priložnosti povem, kako veliko podporo mi dajete in še takrat, ko naletimo na "gluha ušesa" tistih, ki bi lahko pomagali Solzicam pri projektih (hvala bogu, da je teh malo) takrat se spomnim na vse Vas in dobim moč, da se "bojujemo" za "naš prav" naprej.

še enkrat Vam hvala in veliko sončka v Vaše dobre, razumevajoče srčke,

Brinina mamica

Gost

Objavljeno: pon apr 25, 2005 2:49 pm Pošlji temo:

Draga Petra!

Za tvojo zgodbo mi je povedala moja razredničarka, ki je bila tvoja sošolka. Najprej se nisem spomnila da bi to lahko bila ti potem pa sem na forumu zagledala tvoj post in ugotovila, da si ti oseba, ki je življenje posvetila društvu solzice... Tvoja Brina je gotovo zelo ponosna, ko iz neba gleda nate in prepričana sem da vse naše angelčke čuva. Vedno ko mi je hudo pogledam na forum in vidim da nisem sama in da je se toliko ljudi ki žalujejo za svojimi malčki. Upam da bos to delo se naprej opravljala tako dobro ko ga zdaj in da bos pomagala se veliko ljudem tako kot pomagas meni.

Veliko sreče in uspeha še naprej in upam da ne bo več gluhih ušes ampak samo tista, ki znajo prisluhniti 😊

Kitty

petra

Objavljeno: tor apr 26, 2005 3:42 pm Pošlji temo:

Pridružen: sredo,
08.09.2004 19:01
Objav: 84

Hm, kako je svet majhen 😊
Sedaj pa si mislim na kateri šoli si in katera je tvoja razredničarka.
In če prav mislim sem "vesela" - upam, da si se pogovarjala z njo o svoji bolečini. Je zelo čutna oseba in verjamem, da ji lahko zaupaš. (pa pozdravi jo 😊)
Tvojega posta in tvoj besed sem bila zelo vesela. Vsaka potrditev nam daje moč in energijo za delo v društvu. Hvala Kitty tudi tebi, upam, da sta z mami v redu in ne pozabi, da si nekaj posebnega, edinstvenega in enkratnega. Vedi, da je Maj ponosen nate.
Lavi se še kaj in naj ti nočnitica prinese veliko miru, toplenega sončka in nasmehov

Petra